

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ (UNEC)
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Babaşlı Quba Əlsaab qızı
(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

İQİSADIYYATA YÖNƏLDİLƏN İNVESTİSİYALARIN
MODELLƏŞDİRİLMƏSİ

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:	060509 – Kompüter elmləri
İxtisaslaşma:	İdarəetmənin informasiya texnologiyaları

Elmi rəhbər:	i.f.d.,dos. M.Ş.ORUCOVA
Magistr proqramının rəhbəri	t.e.d.,akad. Ə.M.ABBASOV
Kafedra müdiri	t.e.d.,akad. Ə.M.ABBASOV

BAKİ – 2020

Mündəricat

GİRİŞ.....	4
FƏSİL I. İNVESTİSİYANIN BAZAR ÜZRƏ TƏSNİFATI	7
1.1 İnvestisiyanın mahiyyəti	7
1.2 Bazar iqtisadiyyatında daxili investisiyalar	1717
1.3 Bazar iqtisadiyyatında xarici investisiyalar.....	1721
FƏSİL II. İNVESTİSİYALARIN SEKTORLAR ÜZRƏ TƏSNİFATI	233
2.1 Neft və qeyri neft sektoruna yönələn investisiyalar	233
2.2 Ticarətə yönəldirilən investisiyalar	3030
2. 3 Təhsilə qoyulan investisiyalar.....	Error! Bookmark not defined.33
FƏSİL III. İNVESTİSİYA VƏ QANUNVERİCİLİK,İNVESTİSİYALARIN MODELLƏŞDİRİLMƏSİ	39
3.1 Dövlətin investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində iqtisadi mexanizmlər	3940
3.2 Vergilərin müəssisələrin investisiya qərarlarına təsiri.....	57
3.3 Azərbaycan Respublikasının iqtisadi modeli. Error! Bookmark not defined.	1
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	69
İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT.....	722
PE3IOME.....	755
SUMMARY.....	7676

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə dövlət və özəl sektorların uğurlu inkişafı düzgün investisiya qoyuluşu ilə sıx bağlıdır.

İnvestisiya - mənfəət üçün kapitalın ayrılmasıdır. İnvestisiyalar müasir iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsidir. İnvestisiyalar kreditlərdən investor (borc verən) üçün risk dərəcəsinə görə fərqlənir - kredit və faiz layihənin gəlirliliyindən asılı olmayaraq vaxtında qaytarılmalıdır, investisiyalar (qoyulan kapital) geri qaytarılır və yalnız qazanlı layihələrdə gəlir əldə edilir. İnvestisiya qoyuluşunun müxtəlif yönümlüyü bu sahənin araşdırılmasına səbəb olan əsas faktordur. Belə ki, mikro və makro iqtisadiyyatın təşəkkülündə məhz investisiyanın istiqaməti inkişaf istiqamətini müəyyən edir. Daxili və xarici investisiyaların qoyuluşu, həmçinin bu investisiyaya tətbiq olunan müxtəlif vergi yanaşmalarının təhlili, doğru istiqamətin müəyyənləşməsində zəruri addımlardandır. Həmçinin uzun müddətdir ölkəmizin gəlir mənbəyinin əsasını təşkil edən neft sektoru və hazırda Prezidentimizin uzaqgörən siyasəti nəticəsində təkmilləşmə və inkişaf dövrünü yaşayan qeyri-neft sektoruna müqayisəli yanaşma bu sahələrə yönəldilən investisiyaların təhlili ilə bağlı sualların cavablandırılmasında əsas vasitədir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Çoxsahəli inkişaf perspektivi hazırda dövlətlər, həmçinin dövlət və özəl müəssisələrdə öncəlik təşkil edir. Məhz bu öncəliyin düzgün tətbiqi müvafiq sektorun hərtərəfli analizindən, həmçinin investisiyanın qoyuluşun və modelləşdirilməsindən asılıdır.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmentini iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların təhlili, müxtəlif təsnifatlar üzrə müqayisəli analiz və iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların modelləşdirilməsi haqqında araşdırma təşkil edir.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat Faktların seçilməsi və toplanması, həmin faktlar arasında əlaqənin qurulması, hadisə və sistemlərin inkişaf qanunauyğunluqları və daxili strukturunun araşdırılması şəklində həyata keçirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. İnvestisiya fərdi bir ailənin, ölkənin və dünya birliyinin iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsidir. Bu səbəbdən də investisiyanın nə olduğu və sabit bir gəlir gətirmək üçün şəxsin, müəssisənin və ya dövlətin pul əmanətlərini necə yatıra biləcəyinin ətraflı şəkildə araşdırılmasına ehtiyac vardır. İnvestisiyalar müəyyən bir müddətdən sonra gözlənilən gəliri verəcək hər hansı bir obyektə (maddi, mənəvi, pul, zehni) qoyulan yatırımlardır. İnvestor pulunu gəlir gətirmək məqsədi ilə investisiya layihələrinə investisiya edə bilər. Eyni zamanda, gəlirin inflyasiyanı üstələməsi arzu olunur və yalnız bu fondların alıcılıq qabiliyyətini qorumağa deyil, həm də artırmağa imkan verir. İnvestor fiziki şəxslər (insanlar), hüquqi şəxslər (şirkətlər), dövlət qurumları və ya bütün ölkələr, habelə digər dövlətlərin nümayəndələri ola bilər. Pul yatırımlarının gəlir gətirə biləcəyi bir çox sahə var: qiymətli kağızlar; daşınmaz əmlak; inkişaf etmiş ölkələrin valyutası; intellektual və digər mülkiyyət formaları. Təcrübəsiz investorların əsas səhvi arzuolunan düşünməkdir. Pul yatırmaq üçün bir obyekt seçərkən, bu obyektin bir varlıq olduğuna inanırlar. Əslində gəlir gətirmir və buna görə də investisiya aktivinə çevrilmir. Bu kimi hallar isə düzgün analiz və tətbiq prosesinin icra olunmaması ilə bağlıdır.

Tədqiqatların elmi yeniliyi. Tədqiqatın prioritetinin düzgün investisiya qoyuluşunun təmini olması ilə əlaqədar, investisiya qoyuluşu prosesinə müqayisəli yanaşma, səmərəli investisiya qoyuluşu və müvfiq risklərin analizi haqqında araşdırmalar əsasında məlumatlar toplanılmaqla, qeyd olunan prosesə aid klassik fikirlərin optimallaşdırılmış və inkişaf etdirilmiş müqayisəli yeni versiyası dissertasiyada əks olunmuşdur.

Tədqiqatın əsas əhəmiyyəti. Tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş təklif və mülahizələrlə sonlanır.

Dissertasiya işini giriş, 3 fəsil, 9 paragraf və nəticənin yekun məzmununu tamamlayır.

I fəsildə investisiyanın bazar üzrə təsnifatı - investisiya, bazar iqtisadiyyatının daxil və xarici investisiyaları araşdırılmışdır.

II fəsildə investisiyaların sektorlar üzrə təsnifatı -Neft və qeyri neft sektoruna qoyulan investisiyalar,həmçinin ticari və insan kapitalına qoyulan investisiyalar geniş şəkildə araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin III fəslində isə investisiya və qanunvericilik,investisiyaların modelləşdirilməsi haqqında məlumat və mülahizələr öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin nəticəsi olaraq qeyd olunan məsələlər və nəticə iqtisadiyyata qoyulan investisiyaların modelləşdirilməsinə yönəldirmişdir.

FƏSİL I. İNVESTİSİYANIN BAZAR ÜZRƏ TƏSNİFATI

1.1 İnvestisiyanın mahiyyəti

İnvestisiyanın mahiyyətini açıqlayan önəmli faktorlardan biri investisiya fəaliyyətidir. İnvestisiya fəaliyyəti investorun investisiya həyata keçirilməsi və onun qoyuluşu ilə bağlı bütün hərəkətlərinin məcmusudur. İnvestisiya fəaliyyətinin aşağıdakı qeyd olunan növləri var: Azərbaycan Respublikası idarələri, vətəndaşı, qurumları, qeyri-dövlət müəssisələri, o cümlədən təşkilatları tərəfindən icra olunan özəl investisiya fəaliyyəti; dövlət idarəetmə və hakimiyyət orqanı, bununla yanaşı dövlət müəssisələri, təşkilatlar və idarələri tərəfindən büdcədən kənar fondun, büdcənin, borc və özlərinə məxsus vəsaitlərinin hesabına icra olunan dövlət investisiya fəaliyyəti;

hüquqi şəxs, xarici vətəndaş, beynəlxalq maliyyə təşkilatı, dövlətlər, o cümlədən vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən icra olunan xarici investisiya fəaliyyəti;

Xarici dövlət və Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri, vətəndaşları və dövlətlər tərəfindən icra olunan birgə qarşılıqlı investisiya fəaliyyəti.

İnvestisiyanı şifahi (qualitative) və riyazi (quantitative) modellərə, həmçinin zamana görə çoxşaxəli bir şəkildə sinifləndirmək olar;

1) Riyazi modellərə əsaslanan (rəqəmlərlə ifadə oluna bilən, quantitative)

a) Hazır məhsul və xammala görə (real investisiyalar)

b) Avadanlıqlara görə

- İlkin (yeni) investisiyalar, - Genişlətmə, - Yeniləmə, - Strateji- Modernləşdirmə

c) Formasına görə,

- Yeni, tamamlayıcı, məhdud investisiyalar ,marjinal

2) Şifahi modellərə əsaslanan (rəqəmlərlə ifadə edilə bilməyən, qualitative)

-Sosial, rəşional nizamlayıcı investisiyalar

3) Zamana görə,

- Fasiləli (orta və uzun müddətli) ,- Davamlı (bitişik və qısa müddətli),

Riyazi modellərə əsaslanan investisiya sayıla bilən,rəqəmlərlə ifadə edilə bilən investisiyadır. Şifahi modellərə əsasında tərtib edilmiş investisiyada riyazi modellərdən istifadə olunmur.

Zamana görə: layihənin fasiləsiz olaraq az zaman sərfi ilə həyata keçməsidir.Uzunmüddətli və orta investisiyalar isə böyük həcmli olması səbəbilə fəaliyyət zamanı müəyyən fasilələr verilir.

İnvestisiyanın növləri aşağıdakılardır

Ümumi, Sektorlara görə,Tək və çox məqsədli, qeyri-istehsal və istehsal təyinatlı,Asılılığı olan fəaliyyət dairəsinə görə, Zamana görə ,Portfel tipli investisiya qoyuluşu, Xüsusiyyətlərinə görə

1. Ümumi sinifləndirmə

A) xarici ; dövlətə həmin dövlətdə vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən gələn kapital və bununla investisiya fəaliyyətinin tətbiqinin təminiddir.

B) daxili ; vətəndaşların hüquqi və ya fiziki şəxs kimi fəaliyyət göstərmələridir. Burada Kapital bütünlükdə şəxslərə aiddir.

Qeyd edilən tip kapital qoyuluşları, yalnız sənaye və ya xidmət sektoruna şamil olunan investisiyalardır. Bu halda investisiya riski çox böyükdür.

2.sektor görə

İqtisadiyyatı sektorlara bölmək üçün vahid bir sistem yoxdur. Ancaq seqmentləşdirmə aşağıdakı prinsiplərə uyğun olaraq həyata keçirilə bilər: mülk sahibi olan şəxsdən asılı olaraq dövlət və özəl sektorlar fərqlənir. Sonunculara maliyyə, korporativ və fərdi bölmələr daxildir. İqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi prinsipinə əsasən, iqtisadiyyatın qeyri-istehsal, maliyyə, eləcə də istehsal və ya real sektorları fərqlənir.

İnvestisiya layihələri öz növbəsində digər layihələrdən asılılıq vəziyyətinə əsasən siniflərə bölünür.

A) asılı olmayan kapital qoyuluşu B) asılı kapital qoyuluşu

Asılı layihənin müvəffəqiyyəti digər layihələrin vəziyyətindən asılıdır.asılı olmayan layihənin isə, eyni tipli və ya müxtəlif tipli digər layihələrin hansı vəziyyətdə olmasından (mənfəəti, riski və s.) Asılı olmayaraq qəbul edilir.

5. Zamana görə sinifləndirmə

İnvestisiyaların hansı sərfi ilə həyata keçəcəyi layihələndirmənin ən başlıca məsələlərindən biri kimi qəbul edilir. Kapital qoyuluşu müəyyən zaman dilimini əhatə edir:A) uzun müddətli B) orta müddətli C) qısa müddətli

6. Portfel tipli investisiyalar

Kapital qoyuluşunun birdən çox sektora şamil olunduğu investisiyalar portfel tipli investisiyalar adlanır.[25]

portfel ə müxtəlif investisiya dəyərləri (əmanət və depozit sertifikatları, istiqraz kağızları, sığorta vəsiqəsi ,girov şəhadətnamələri və s.) Və ya birtipli qiymətli kağızlar (səhmlər) daxil ola bilər.

7. Mənfəət - xərc müddətinə görə sinifləndirmə

İnvestisiyaların istifadəsinin səmərəliliyi onların strukturundan asılıdır. İnvestisiyaların quruluşuna həm növünə, həm də istifadə istiqamətinə görə olan növləri aid edilir.

Texnoloji, reproduktiv, ərazi, sektora, sektor quruluşunu, maliyyələşdirmə mənbələri və əmlakın növünə görə fərqləndirilir.

Real investisiyaların texnoloji quruluşu tikinti və quraşdırma işlərinin, maşın, avadanlıq, alət və digər kapital xərclərinin tərkibi barədə bir fikir verir.

İnvestisiyaların təsnifləşdirmə əlamətləri	İnvestisiyanın növləri
Təşkilati formalarına görə	İnvestisiya layihəsi: birinci, müəyyən bitmiş investisiya fəaliyyətinin bir obyektini, ikinci, investisiyanın formasının reallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Təsərrüfat subyektinin investisiya portfeli, buna bir investorun investisiyaları daxildir.
İnvestisiya fəaliyyətinin obyektlərinə görə	Əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, maddi və qeyri-maddi aktivlərə qoyulan uzun- müddətli real investisiyalar (kapital qoyuluşları). Dövrüyyə vəsaitlərinə qısa müddətli investisiyalar (məhsul-material ehtiyatı, qiymətli kağızlar və s.). Dövlət və qeyri-dövlət qiymətli kağızların depozitlərinə maliyyə investisiyaları.
İnvestisiya ehtiyatları üzərində mülkiyyət formalarına görə	Xüsusi investisiyalar. Dövlət investisiyaları. Xarici investisiyalar. Birləşmiş investisiyalar
İnvestisiya qoyuluşunda iştirakın xarakterinə görə	Bilavasitə maddi obyektlərə birbaşa investisiyalar. Bu zaman investor investisiya obyektinin və qoyulan vəsaitin seçilməsində iştirak edir. Belə investisiya misal olaraq real investisiyanı göstərmək olar. İnvestisiya fondu və ya maliyyə vasitəçisinin mövcudluğu ilə xarakterizə olunan vasitəli investisiyalar. Belə investisiyalara misal olaraq portfel investisiyalarını göstərmək olar.

Cədvəl 1. İnvestisiyaların təsnifləşdirilməsi

Kapital qoyuluşlarının reproduktiv quruluşu, investisiyaların formalar üzrə bölgüsünü və nisbətini xarakterizə edir. Kapital qoyuluşlarının ərazi quruluşu onların ərazilər, bölgələr, bölgələr üzrə paylanmasına və korrelyasiyasına aiddir. Sənaye quruluşu paylama və nisbət deməkdir. Bu, sənayenin inkişafındakı tarazlıq və mütənasiblik dərəcəsini, eyni zamanda ölkədə elmi və texnoloji tərəqqini sürətləndirən sahələrin inkişafını göstərir. Həm də kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirmə mənbələri baxımından bölgüsünü və maliyyələşdirmə mənbələri baxımından əlaqəsini əks etdirən quruluşu ayırırlar: öz və cəlb olunmuş vəsait. Əsas kapital qoyuluşlarının strukturu mühüm rol oynayır mülkiyyət növləri üzrə kapital qoyuluşlarının bölgüsü və nisbətini ifadə edən mülkiyyət formaları: dövlət, bələdiyyə, qarışıq, xarici və s. Çünki investisiya quruluşunun təhlili investisiyaların istifadəsində meylləri müəyyən etməyə imkan verir və effektiv investisiya siyasətini hazırlamaq üçün vacibdir. İnvestisiya layihələri bir çox meyarlara görə - sosial əhəmiyyəti, ətraf mühitə təsir dərəcəsi, əmək ehtiyatlarının cəlb olunma dərəcəsi baxımından qiymətləndirilə bilər və s. Lakin bu qiymətləndirmələrdə mərkəzi yer ümumi vəziyyətdə investisiya layihəsinin səmərəliliyinə aiddir, burada layihədən əldə edilən nəticələrin uyğunluğunu başa düşülür.

İnvestisiya layihəsinin effektivliyi, bu layihənin layihə iştirakçılarının məqsəd və maraqlarına uyğunluğunu əks etdirən bir kateqoriyadır.

Effektivliyin qiymətləndirilməsinin əsas üsulları investisiya layihələri

İnvestisiya layihələrini qiymətləndirmək üçün iki qrup metod mövcuddur:

1. sadə və ya statik metodlar; 2. endirim metodları.

Sadə və ya statik üsullar fərziyyəyə əsaslanır

investisiya fəaliyyətində gəlir və xərclərin bərabər əhəmiyyəti, pulun vaxt dəyəri nəzərə alınmır. Sadə daxildir: a) geri ödəmə müddətinin hesablanması; b) hesablama

mənfəət hədləri. Qayıdış dərəcəsi investisiya dəyərinin mənfəət şəklində nə qədər geri qaytarıldığını göstərir. Xalis mənfəətin investisiya xərclərinə nisbəti kimi hesablanır. İnvestisiya layihəsinin effektivliyini qiymətləndirilməsi məqsədi ilə endirimli metodlar əsasən pulun vaxt dəyərini nəzərə alması vasitəsilə xarakterizə olunur. İnvestisiyanın səmərəliliyinin iqtisadi qiymətləndirilməsində

Layihədə məşhur beynəlxalq təcrübə göstəricilərindən istifadə olunur:

cari dəyəri ; xalis cari dəyər ; geri ödəmə müddəti ; daxili gəlir dərəcəsi ; gəlirlilik indeksi (gəlirlilik) . İnvestisiya aid əsas anlayışlardan biri İnvestisiya dövrüdür.

Layihənin başlaması ilə yekunlaşması (və ya ləğvi) arasındakı dövr adətən investisiya dövrü adlanır. İnvestisiya dövrü ümumiyyətlə məqsəd və vəzifələrinə görə mərhələlərə bölünür

- əvvəlcədən investisiya - ilkin tədqiqatdan tutmuş investisiya layihəsinin qəbulu ilə bağlı yekun qərar;
- investisiya - dizayn, nəticə daxil olmaqla müqavilə ;
- əməliyyat (istehsal) - iqtisadi mərhələ müəssisənin (obyektin) fəaliyyəti;
- ləğv - nəticələrin ləğvi baş verdikdə tətbiq olunan plan dövrü.

Hər hansı bir investisiya növü iki əsas parametrin müəyyənləşdirilməsini əhatə edir: gəlirlilik və risk. Mənfəət investisiya obyektindən ümumi pul axınının investisiya xərclərinə nisbəti kimi müəyyən edilir. Digər vacib bir komponent riskdir. İnvestisiyada fəaliyyətlərdə pul itkisi riski var. Müəyyən bir investisiya obyektinə investisiya qoymaqla bir investor yalnız gələcək gəliri proqnozlaşdırmaq üçün müəyyən bir etimad edə bilər. İnvestor gözlənilən dönüşün olduğunu yaxşı bilir investisiya faktiki gəlirdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilər, bu kimi hallar investisiya dövründən sonra müşahidə ediləcəkdir. İnvestisiya layihəsinin həyata keçirilməsində ən vacib problemlərdən biri onun maliyyələşdirilməsidir ki, bunları da təmin etməlidir:

a) layihənin proqnozlaşdırılan həcmdə həyata keçirilməsi;b) investisiyaların və tələb olunan ödənişlərin optimal quruluşu(vergilər, kredit üzrə faiz ödənişləri);c) layihələrin riskini azaltmaq;d) cəlb edilmiş və öz vəsaitləri arasındakı lazımi nisbət.

Təsnifləşdirmənin əlamətləri	Təsnifata uyğun olaraq risklərin Əlamətləri
Subyektlər üzrə	- bəşəriyyət üzrə ümumilikdə; - ayrı-ayrı regionlar, ölkələr, millətlər; - sosial qruplar, ayrı-ayrı fərdlər; - iqtisadi, siyasi, sosial və s. sistemlər; - təsərrüfat sahələri; - ayrı-ayrı layihələr; - fəaliyyətin növləri.
İnvestisiyanın növləri üzrə	- maliyyə - <u>investisiya layihələri</u>
Təzahür sferası üzrə	- iqtisadi amillərin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq iqtisadi risk; - respublikanın siyasi mövqeyindən asılı olaraq siyasi risk; - sosial şəraitin dəyişməsi (çətinləşməsi) ilə əlaqədar olaraq sosial risk; - ekoloji fəlakətlərlə əlaqədar olaraq ekoloji risk; - qanunvericiliyin və normativ aktların (bazarın) dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq normativ qanunvericilik risk.
Əmələ gəlmə mənbələri üzrə	- konkret subyektdə xas olan, onun nəzəriyyəsi və xüsusiyyətlərindən asılı olaraq qeyri-sistematik risk; - bazar konyunkturasının dəyişkənliyi ilə əlaqədar olan sistematik risk, subyektdən asılı olmayan tənzimlənməyən risk; Sistematik risklər aşağıdakılara bölünür: a) qanunvericilik, qiymətin əmələ gəlməsi, normativlər, bazar konyunkturası sferasında gözlənilməyən tənzimlənmə tədbirləri; b) təbii qəzalar və fəlakətlər; v) cinayətlər; q) siyasi dəyişikliklər.

Cədvəl 2.Risqlərin təsnifləşdirilməsi

Risk hesablanması aşağıdakı kimidir:

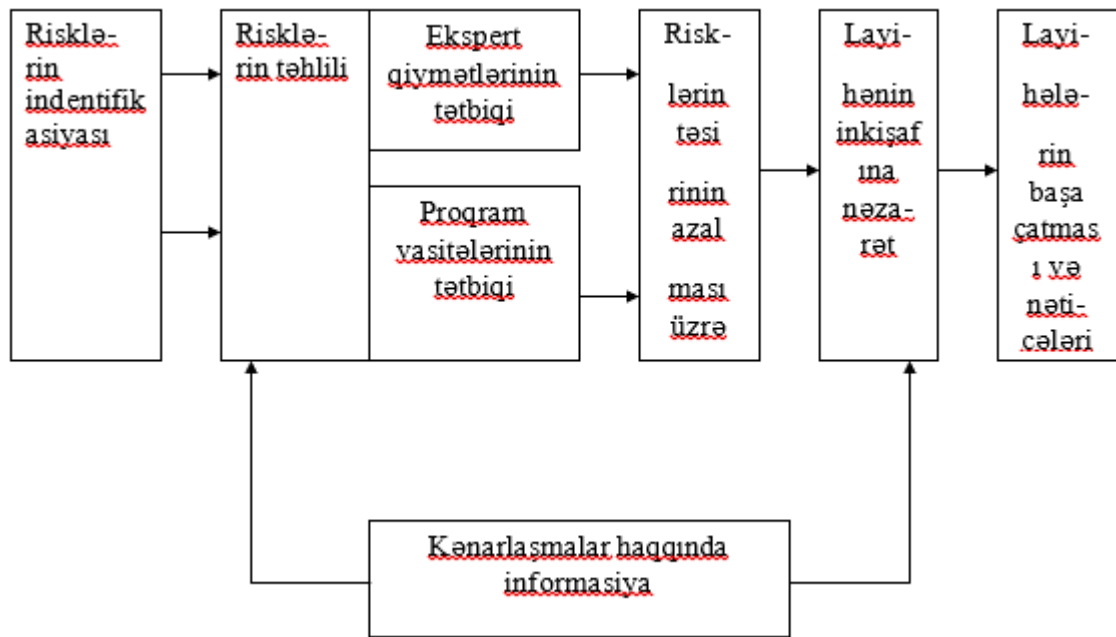
$$R = f (P,L)$$

P – riskin əmələ gəlməsi ehtimalı

R – riskli hadisələr

L – riskli hadisələrin əmələ gəlməsi halında nəticənin vacibliyi.

Aşağıdakı sxemdə riskin idarəedilməsi prosesi əks olunmuşdur.

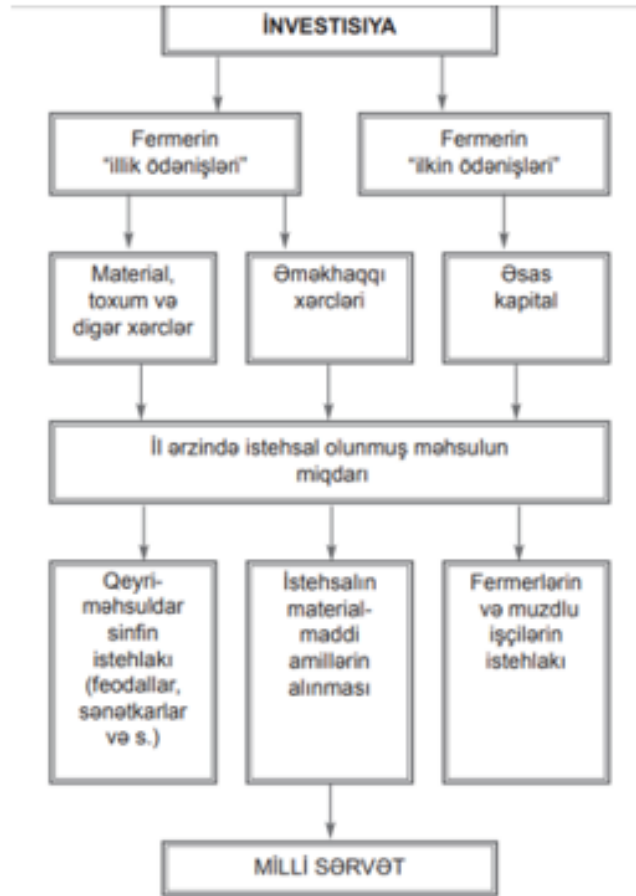

Sxem 1.Riskin idarəedilməsi

Maliyyələşdirmə sisteminə aşağıdakılar daxildir:

1. Layihənin maliyyələşdirilməsi mənbələri.
2. Maliyyələşdirmə formaları.

İnvestisiya mövzusunda bəhs edərkən bu haqda bir sıra nəzəri təsəvvürlərin xüsusi qeyd olunmasına ehtiyac vardır. Bu təsəvvürlər haqqında sxematik məlumat aşağıda qeyd olunmuşdur.

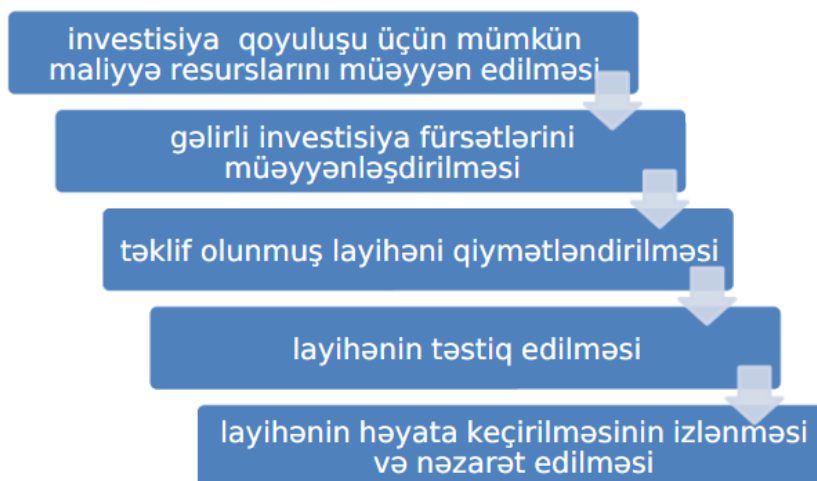

Şəkil 1. Fiziokratların investisiya, kapital və milli sərvət arasındakı əlaqə barədə təsəvvürləri.

Şəkil 2. A.Smitin investisiyaların məqsədi və nəticələri barədə təsəvvürləri

Hazırda investisiya layihələri ilə bağlı qərarların qəbul edləsi prosesi aşağıdakı şəkildə icra olunur.

Şəkil 3.İnvestisiya qoyuluşu

1.2 Bazar iqtisadiyyatında daxili investisiyalar

Bazar iqtisadiyyatı — iqtisadiyyat sistemlərinin ən geniş yayılmış formasıdır. İqtisadiyyat — istehsal üsulunun fərqləndirilməsi xüsusiyyətidir. İqtisad elminin adı bu termindən alınmışdır. Ümumi mənasında iqtisadiyyat bütün iqtisadi bilik sahəsi, eləcə də iqtisadi nəzəriyyələrin öyrənilmə obyekti olaraq nəzərə tutulur.

İstənilən səviyyədə iqtisadiyyat ümumiyyətlə hər quruluşun müxtəlif komponentlərdən və alt sistemlərdən ibarət olduğu bir sistem kimi qəbul edilir. Hər hansı bir iqtisadi sistem, obyektlər arasında idarəetmə və öz aralarında əlaqələrin qurulması da daxil olmaqla, qurumlar arasındakı çox əlaqələrin məcmusudur. İqtisadi elm müxtəlif səviyyələrdə sistemlərin quruluşunun nümunələri və müəyyən prinsipləri ilə tədqiqat, öyrənmə, axtarış işləri ilə məşğul olur. İctimai təşkili formasından asılı olmayaraq iqtisadiyyat sistem şəklində fəaliyyət göstərir və bu iqtisadi sistem anlayışında öz əksini tapır. Vahid bir tamın məzmununa aid olub, qarşılıqlı əlaqə, asılılıq və qarşılıqlı təsir halında olan, nizamlı düzülmüş çoxsaylı komponentlərin məcmusu sistem adlanır. Buradan bazarın mənafeləri reallaşdıran iqtisadi mexanizm olması aydın olur. Bazar təbiətli olmaq dedikdə iqtisadiyyatın bazar üçün işləməsi, bazar mexanizmi və bazar qanunları vasitəsi ilə tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Tarixi aspektdən bazar bazar iqtisadiyyatından öncə meydana gəlmişdir. Bazar dedikdə istehsalçı və istehlakçının qarşılıqlı fəaliyyətini təmin edən mexanizm, onların mövcudluq üsulu nəzərdə tutulur. Bazar iqtisadiyyatı anlayışı isə daha geniş və əhatəlidir. Bu anlayış, istehsalı, bölgünü, mübadiləni və istehlak sahələrinin bütününü əhatə etməklə yanaşı onların tam halında mövcudluğunu təmin edir.

Bazar iqtisadiyyatının müxtəlif modellərini formalaşdırmış və bunlar aşağıdakılardır: azad, dövlət tərəfindən idarə olunan bazar, sosial yönümlü,

Qeyd olunmuş modellərin ümumi və bir neçə xüsusi xüsusiyyətlərə malikdir. Ümumi əlamətlərə aid edilir: müxtəlif mülkiyyət növlərinin mövcud olması – xüsusi, ictimai, dövlət; rəqabət və dövlət tərəfindən dəstək. Spesifik xüsusiyyətlər ölkənin mədəni, dini, tarixi, siyasi xarakteri ilə əlaqədardır. [26]

Əsas xüsusiyyətlər -Bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə əsaslanır:sahibkarlıq;istehsal vasitələrinə mülkiyyət formalarının müxtəlifliyi;bazarda qiymət;təsərrüfat subyektləri (müəssisələr, insanlar və s.) arasında qarşılıqlı müqavilə münasibətləri;iqtisadi fəaliyyətə məhdud dövlət müdaxiləsi. Bazar mühitində iqtisadi fəaliyyət təkcə birbaşa iştirakçıların deyil, digər insanların da maraqlarına təsir göstərir .Onun nəticələri çox vaxt mənfi olur. İctimai sərvət artdıqca xarici təsirlər problemi daha da kəskinləşir. İstifadə olunan avtomobillərin sayının artması havanın çirklənməsi ilə müşayiət olunur. Bazar özü xarici təsirlər nəticəsində dəymiş ziyanı aradan qaldıra və ya kompensasiya edə bilmir. Xarici müdaxilə olmadan maraqlı tərəflər arasında razılaşma yalnız mənfi təsir cüzi olduqda nadir hallarda əldə edilə bilər. Praktikada ciddi problemlər yarandıqda hökumətin müdaxiləsi zəruridir. Ciddi standartlar, məhdudiyyətlər tətbiq edir, cərimələr sistemindən istifadə edir, iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının keçməsinə icazə verilməyən sərhədləri müəyyən edir.

Müasir bazar işsizlik təhlükəsi ilə üz-üzədir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində işsizlik həqiqəti bir çox tarixi faktlarla təsdiqlənir. Kütləvi formada, məhz kapitalist əmtəə istehsalı olan ölkələrdə, ilk növbədə, sənaye inqilabından sonra İngiltərədə meydana gəldi. Üstəlik, ən böyük nisbi həddən artıq çoxluq iqtisadi böhranlarla sıx bağlıdır. Məsələn, 1857-ci ildəki global böhran dövründə, İngiltərə metal sənayesi birliyinin üzvləri arasında işsizlik 12% -ə çatdı. Eyni dövrdə ABŞ-da, yalnız New Yorkda, əlavə insanların sayı 150 minə keçdi.

Bazar mexanizmi natamam və asimmetrik məlumatlar yaradır. Yalnız mükəmməl rəqabət şəraitində bütün bazar iştirakçıları qiymətlər və istehsalın inkişaf perspektivləri barədə kifayət qədər geniş məlumata sahibdirlər. Lakin rəqabətin özü firmaları real məlumatları gizlətməyə məcbur edir. Məlumat pula başa gəlir və iqtisadi agentlər - istehsalçılar və istehlakçılar - müxtəlif dərəcələrə sahibdirlər və daha çox və daha yaxşı məlumat əldə etmək onsuz da əhəmiyyətli maddi mənbələrə sahib olanlar tərəfindən əldə edilir.Bazar şəraitində müəssisənin inkişafının çox məntiqi, riyazi aparatın istifadəsini və nağd pul dövriyyəsi sahəsində maliyyə mənbələrinin əldə edilməsi və istifadəsi funksiyalarının inteqrasiyası kimi səmərəliliyini artırmaq üçün sənaye

müəssisəsinin investisiya prosesində modelləşdirmənin fundamental tətbiq olunma tezisini əsas problemlərdən biridir. Cəmiyyətin investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin tədqiqi maliyyə menecmenti mütəxəssisləri tərəfindən maliyyə mənbələrinin mənbəyi və istehlakçısının rabitəsinin (əlaqələrinin) təşkili əsasında aparılır. Ümumrespublika miqyasında əmanətlərin ümumi səviyyəsi əhalinin, təşkilatların və hökumətin əmanət səviyyəsindən asılıdır. Beləliklə, xalq gələcək üçün müəyyən qədər pul qazana bilər, şirkətlər öz fəaliyyətlərindən əldə etdikləri qazancın bir hissəsini təkrarən investisiya edə bilər və hökumət büdcə gəlirlərini xərclərdən üstələyərək buradan vəsait əldə edə bilər. Bununla yanaşı, əmanətlərin həcmi ölkədəki investisiyaların həcminə birbaşa təsir edir, çünki vəsaitin bir hissəsi istehlaka, qalan hissəsi isə investisiyalara yönəldilir.[27]

Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial-iqtisadi rifaha nail olmaq məqsəd ilə konkret inkişaf proqnozları və proqramının işlənilib hazırlanması və onu icrasının təmini prioritet təşkil edir. Bu şəkildə bir proqramın əsasını ölkənin mikromakro səviyyəsində iqtisadiyyatın idarə edilməsi və inkişaf etdirilməsi, sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi və s. təşkil edir. Məhz bu vəzifələrlə əlaqədar, ölkənin bazar iqtisadiyyatına keçid etdiyi bir şəraitdə, başlıca problemlərdən biri əsas fondlardan və investisiya qoyuluşlarından istifadənin səmərəliliyini yüksəldilməsidir. Bu proqramın davamlı olaraq həyata keçirilməsi gələcəkdə Azərbaycanda iqtisadi-sosial inkişafın daimiliyinin qorunub saxlanmasına geniş vüsət yaradır. Bu iqtisadiyyat şəraitində mətəsrüfatçılıq formalarının müxtəlifliyinin inkişafı və onlardan gəlir əldə etməsi, investisiya qoyuluşlarından səmərəli və tam istifadə edilməsindən asılıdır. Bu nöqteyi nəzərdən müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatında investisiya yönləndirilməsinin nəzəri metodoloji məsələlərinin əsaslı araşdırılmasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Hazırkı dövrdə aparılan tədqiqatlardan aşkar olur ki, investisiya geniş məzmunu və tərkibə malik anlayışdır.

İnvestisiyalar, xüsusilə də həqiqi real (kapital əmələgəlmələri) həm xarici (xarici), həm də daxili (milli) mənbələrdə maliyələşmə əsasında icra oluna bilər. Hər 2

investisiya mənbəyi ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və kapitalın cəlb edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

İstənilən iqtisadiyyatın pul vəsaitlərinin onlara sahib olanlardan onlara ehtiyacı olanlara yenidən bölüşdürülməsinə ehtiyacı var. İnkişaf etmiş ölkələrdə qeyd olunan proses artıq uzun müddətdir ki, müasir bazar iqtisadiyyatı çərçivəsində irəliləyir. Məhz həmin iş ölkənin əsaslı iqtisadi inkişafı naminə ən vacib komponentlərinin: investisiyaların və əmanətlərin nəzərdən keçirilməsinə həsr olunmuşdur.

İqtisadiyyatda əmanətlərin rolu qeyd olunanlardan ibarətdir: müvəqqəti şəkildə sərbəst pul vəsaitlərini ən müxtəlif qənaət vasitələri ilə yerləşdirməyə daimi ehtiyac duyulmaqdadır, bu da öz növbəsində sərmayələri meydana gətirir, pul kapitalının yaradılması ilə, ÜDM-in əlavə buraxılışının təmini təşkil edilir.

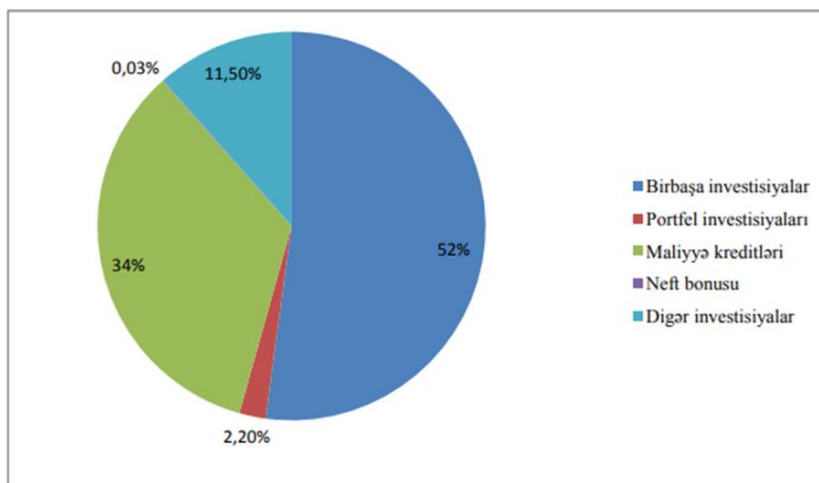
Makroiqtisadiyyatda investisiyalar 2 rol oynayır. 1-cisi, onların dəyişkən və böyük bir xərc komponenti olması səbəbi ilə, investisiyaların kəskin azaldılması və ya artması ümumi tələbatə əhəmiyyətli təsir göstərə edə bilər; Bundan əlavə olaraq, investisiyalar kapital yığılmasına səbəb olur. Avadanlıq və qurğu ehtiyatının artımı dövlətin uzun müddət ərzində iqtisadi artımı təmin edir və potensial buraxılışını artırır. Bu səbəbdən, investisiyalar qısa müddətdə məcmu tələb yolu vasitəsilə sərbəst buraxılmağa təsir göstərərək, uzun müddət ərzində dövrdə kapital təhsilinin ümumi təklifə təsiri ilə istehsalın artmasına və potensial sərbəst buraxılmasına ikiqat rol oynayır.

1.3. Bazar iqtisadiyyatında xarici investisiyalar

Dünyanın hər bir ölkəsi iqtisadi inkişaf səviyyəsinin nə qədər yüksək olmasından asılı olmayaraq, xarici investisiyalara ehtiyac duyur. Lakin ümumilikdə, xarici kapital qoyuluşlarının həcmnin artım dinamikası dünyanın əksər ölkələrinin daxili iqtisadiyyatının inkişaf dinamikasını qabaqlayır. Son iki onillikdə həm ümumi, həm də xalis xarici investisiyaların kəskin artması onların determinantlarına böyük maraq göstərmişdir. Həm portfel, həm də birbaşa investisiyalar iqtisadi səmərəni təmin edir və onlar birlikdə bu üstünlükləri gücləndirə bilirlər. Onların fərqləri etiraf etmək lazımdır, baxmayaraq ki, investisiya və ya digər bir növ ayrı-seçkilik etmək lazım deyil. Hər ikisi düzgün siyasət aparmaqla güclü və sağlam iqtisadiyyata kömək edə bilər. Bu məqalədə xarici investisiyaların əhəmiyyəti nəzərdən keçirilir. Bu anlayışlar və xarici investisiyaların təsnifat ehtiva edir. Xarici investisiyalar-xarici investisiyalar altında Azərbaycan qanunvericiliyində xarici investorlar tərəfindən sahibkarlıq obyektlərinə və digər fəaliyyət növlərinə mənfəət əldə etmək məqsədi ilə qoyulmuş bütün əmlak və intellektual dəyərlər başa düşülür.

Bundan əlavə olaraq xarici investisiyaların tənzimlənməsi və qorunması barəsində qanunvericilik sistemi sosial və əmək qanunvericilik sistemi ölkədə vergi qanvericili, azad iqtisadi zonaların olması və s. investisiya iqlimini formalaşdıran ən başlıca mühüm üstünlüklər hesab edilir. Təcrübələr göstərir ki, inkişaf etmiş biznes infrastrukturuna sahib olan dünya ölkələri investorları özlərinə daha çox cəlb edirlər. Investorlar belə dünya ölkələrini əlverişli investisiya iqliminə sahib olan dünya ölkələri hesab edirlər. Hazırda Azərbaycan, təşkilati infrastrukturunu ərsəyə gətirməyə və sənayedəki çatışmazlıqlarını tamamlamağa çalışmaqdadır.[28]

Birbaşa xarici investisiya - Xarici sahibkar kapitalının ölkədə daha uzunmüddətli kapital qoyuluşunu təmsilini təmin edən investisiya şəklidir. Xarici investisiyaların aşağıdakı növləri vardır:

Qrafik 1. Statistika məlumat mənbəyi: İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, 2018

FƏSİL II. İNVESTİSİYALARIN SEKTORLAR ÜZRƏ TƏSNİFATI

2.1 Neft və qeyri neft sektoruna yönələn investisiyalar

Orta əsrlərdə Azərbaycanın ərazisində, tarixi Şirvanda böyük miqdarda, xüsusən Abşeron yarımadasında neft hasil edilirdi. Eramızın ilk əsrlərində müasir Azərbaycan ərazisinin əhalisi artıq neftin təmizlənməsi haqqında təsəvvürə malik idi. XIII əsrin coğrafiyaşünası İbn Bekran yazır ki, Bakıda neft onun pis qoxusundan qurtulmaq və nefti müalicə üçün daha yararlı etmək üçün təmizlənmişdir. Həmçinin Azərbaycandan neftin qeydinə rast gəlinən Marko Polo 1264-cü ildə italyalı səyyah Marko Polo Bakı vasitəsilə İrana səfəri zamanı sızan neftin hasilatının şahidi olub. O, Xəzər dənizinin sahillərində müasir Azərbaycanın ərazisində bu neftin necə yığıldığını görürdü. Marko Polo neftlə dolu iri gölməçələr haqqında yazırdı ki, onun yazdığı kimi, Yüz gəmini doldurmaq olardı. O, həmçinin qeyd etdi ki, neft evlərin işıqlandırılması və dəri xəstəliklərinin müalicəsi üçün istifadə edilmişdir.

Ərəb coğrafiyaşünası əbd ər-Rəşid əl-Bakuvi (XIV—XV əsrlər) Bakıdan hər gün neftlə yüklənmiş 200-dən artıq dəvə karvanı göndərildiyini qeyd etmişdir. Hər bir dəvə təxminən 300 kq neft geydi. Həmdallah Qəzvini (XIV əsr) quyulardan neft çıxarmaq üçün sonuncuların su ilə dolduğunu qeyd edirdi 1571-ci ildə britaniyalı Cefri deket Bakıya səfər etdi. Deket qara neftin evlərini işıqlandırmaq üçün istifadə olunan Naft adlandıraraq yazırdı. Adam Oleariyanın qolştin səfirliyinin Moskva və İrana səyahətinin Təsviri kitabının rəhbəri 1602-ci ildə İran tarixçisi Amin əhməd ar-Razi qeyd edirdi ki, Bakının yaxınlığında 600-ə yaxın quyu var idi və onlardan hər gün neft hasil edilirdi..1690-cu ildə Şirvana baş çəkən britaniyalı missioner Uillot atası qeyd edirdi ki, Səfəvi şahlarının Bakı neftindən əldə etdikləri illik gəlir 7 min түмән və ya 420 min fransız livri təşkil edir. 1640-cu ildə alman səyyahı və alimi Adam Oleari Bakı ətrafında neft quyularından neft hasilatını (Oleum Petroleum) təsvir etmişdir.

1804-cü ildə Bakı taciri Qasımbəy tərəfindən dənizdə iki neft quyusu tikilmişdir. Bu quyular Bibiheybətın sahilindən 18 və 30 m məsafədə yerləşirdi, həmçinin sıx Yonulmuş lövhələrdən hazırlanmış su şırıltısı ilə mühafizə olunurdu. XIX əsrdə

Azərbaycanın Bibi Heybət yatağında əl ilə neft çıxarılması 1807-ci ildə Bakı Rusiya imperiyasına birləşdirildikdən sonra regionun neft mədənləri Rusiyaya keçdi. Həmin il toplanmış məlumatlara görə, qara neftin miqdarı ildə 3935 t, ağ neft isə ildə 42 t təşkil edirdi. Quyulardan neft burdyuklarla örtülürdü, sonra isə əl qapısı ilə (və ya atın köməyi ilə) qalxırdı. Qara neft zirzəmilərdə, ağ neft isə daş anbarlarda torpağa basdırılmış gil qablarda saxlanılırdı. XIX əsrdə Bibiheybət yatağında neft quyuları

1831-cü ildə 1595-cü ildə qazılmış 117 quyudan təxminən 720-730 barrel neft hasil edilirdi. Eyni zamanda Bakıda və Balaxanıda yerləşən neft zirzəmiləri daş kanallarla birləşdi. Neft tətili üçün kranları olan ölçülü tanklar tikilmişdir.

1864-cü ildə mühəndis və entuziast Cavad Məlikov tərəfindən Bakıda zavod tikilmiş, ilk dəfə soyuducular tətbiq edilmişdir.

Hazırda ölkənin neft hasilatı SOCAR tərəfindən təmin olunur ki, O: Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (Azərbaycan dili: Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti) SOCAR kimi geniş tanınan, qərargahı Bakı, Azərbaycan olan tam dövlət milli neft-qaz şirkətidir. Şirkət Xəzər dənizinin Azərbaycan segmentindəki Sahil və dəniz yataqlarından neft və təbii qaz çıxarır. O, ölkənin yeganə neft emalı zavodunu, bir qaz emalı zavodunu və bütün ölkə üzrə bir neçə neft və qaz ixrac boru kəmərinə idarə edir. O, Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Ukrayna, Rumıniya və İsveçrədə SOCAR brendi altında birləşmiş şəbəkəyə malikdir.[1]

Azneft Azərbaycan neft sənayesinin inteqrasiya etdiyi biznes bolşevik inqilabından sonra Azərbaycan neft sənayesinin milliləşdirilməsi yolu ilə yaradılmışdır. O, keçmiş Sovet İttifaqında və Azərbaycan SSR-də müxtəlif təşkilatlara tabe idi, öz təşkilatlarının xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif vaxtlarda Azərneftkomit, Azərneftkombinat (sonralar Azərneft , Azərneftzavodlar və Azərneftmaşınqayırma sindikatlarına bölünmüş), habelə Azərneftçixarma Sindikatları və s.kimi tanınırdı. 1955-1960-cu illər ərzində Azərneft in bazasında Azərbaycan SSR Neft Sənayesi Nazirliyi, 1966-1971-ci illər ərzində isə Azərbaycan SSR-in neft hasilatı Sənayesi Nazirliyi yaradıldı. 1971-ci ilin avqust ayında onun adı

dəyişdirilərək Azərneft adlandırılmışdır. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra 3 dekabr 1992-ci ildə Azərineft Dövlət Konserni yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) 13 sentyabr 1993-ci ildə Azərbaycanın iki Dövlət Neft Şirkətinin - Azərineft Dövlət Konserninə və Azərneftkimya İstehsalat Birliyinin o vaxtkı prezident Əbülfəz Elçibəyin Sərəncamına uyğun olaraq birləşməsi yolu ilə yaradılmışdır. 1995-cü ildə Dövlət Neft Şirkətinin tərkibində Sahil və dəniz neft-qazçıxarma Birliyi yaradılmışdır. 2004-cü ildə quruda və şelfdə neft və qaz hasilatı Assosiasiyası Azneft İstehsalat Birliyinə birləşdirilmişdir .

SOCAR-ın fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasında yerüstü və dəniz neft və qaz yataqlarının kəşfiyyatı, hazırlanması, istismarı, neftin, qazın, kondensatın və digər əlaqədar malların nəqli, emalı, emalı və satışından ibarətdir. SOCAR-ın Geoloji-kəşfiyyat işləri Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı perspektivli dəniz yataqlarını əhatə edir. Ən iri yataqların hal-hazırda bir neçə Şəfəq-Asiman və Abşeron təbii qaz yataqları öyrənilir və bu yataqlar müvafiq olaraq BP və Total ilə birlikdə öyrənilir. 2015-cü ilin dekabrında SOCAR Abşeron yarımadası ətrafında BP ilə birgə dayaz sularında potensial perspektivlərin kəşfiyyatı və işlənməsi üzrə svop-SRP-ni imzalayıb. Bundan başqa, SOCAR həm ümid, həm də Bulla-Dəniz qaz yataqlarında müstəqil olaraq geoloji-kəşfiyyat işləri aparır. Azərbaycanın 57 neft yatağı var ki, onlardan 18-i şelfdədir, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundadır. Şirkətin mədaxilinin əhəmiyyətli hissəsi nəhəng ACG neft-mədən kompleksinin və Şahdəniz qaz yatağının payına düşür. 1995-cü ilin sentyabrında SOCAR BP başda olmaqla xarici neft şirkətləri ilə ACG neft yatağının 30 illik istismarına dair saziş bağlayıb. İki ildən sonra Şahdəniz ə dair saziş imzalandı. 2015-cü il üçün SOCAR ACG səhmlərinin 11,6% - ə və Shah Deniz səhmlərinin 16,7% - ə sahibdir. Bundan başqa, SOCAR quruda bir sıra yataqlardan müstəqil şəkildə istifadə edir ki, bu da daxili tədarükün əsas mənbəyidir. 2014-cü ildə Azərbaycanda 43,48 mln. ton (318,74 mln. barrel) neft hasil edilib ki, bunun da 8,31 mln. tonu (60,95 mln. barrel) SOCAR-a məxsusdur. Elə həmin dövrdə Azərbaycanda təbii qaz hasilatı rekord səviyyəyə-29,46 mlrd. kubmetrə çatıb ki, bunun da 7,14 mlrd. kubmetri SOCAR-ın payına düşür.23

dekabr 2017-ci il tarixində SOCAR və BP başda olmaqla konsorsium Azər-Çıraq-Günəşli yatağının gələcək işlənməsi haqqında saziş imzalayıblar. sentyabr 2017-ci il tarixində imzalanmış Azəri-Çıraq-Dərinisulu Günəşli (XRP) məhsullarının bölüşdürülməsinə dair dəyişdirilmiş və yenidən baxılmış sazişə əsasən, bu yatağın işlənməsi 2050-ci ilə qədər davam edəcək, SOCAR-ın BP-də iştirak payı isə artacaq. Bu, BP Şirkətlər Qrupunun baş icraçı direktoru Bob Dadli tərəfindən yeni əsrin müqaviləsi adlandırılmışdır.

19 aprel 2019-cu il tarixində SOCAR prezidenti Rövnəq Abdullayev və BP-nin Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə üzrə regional prezidenti Harri Cons imzaladıqları müqaviləni \$6 mlrd.dəyərində imzaladılar. Tikintinin başlanması 2019-cu ilə, başa çatdırılması isə 2022-ci ilin ortalarına planlaşdırılır.

Aşağıdakı cədvəldə 2020-ci ilin yanvar-mart aylarında ölkənin iqtisadi rayonları üzrə qoyulan investisiyaların miqdarı haqqında məlumat öz əksini tapmışdır.

İnzibati və İqtisadi rayon adı	Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar, min manat
Respublika üzrə - cəmi	3077032.4
Abşeron iqtisadi rayonu	125640.5
Xızı	23617,9
Sumqayıt	55277,7
Abşeron	46744,9
Bakı iqtisadi r	2058881.1
Gəncə-Qazax iqtisadi r	102690.1

Gəncə	38936,8
Ağstafa	10174,7
Qazax	3521,6
Tovuz	12616,2
Gədəbəy	2755,1
Şəmkir	17596
Daşkəsən	91,3
Göygöl	8431,9
Samux	1162,1
Naftalan	98,6
Lənkəran iqtisadi r	26626,1
Astara	3086,8
Lerik	86,9
Lənkəran	5716,5
Masallı	11633,9
Yardımlı	30,8
Cəlilabad	6071,2
Şəki-Zaqatala iqtisadi r	82395,6
Zaqatala	4701,5
Balakən	7730,6
Şəki	19713,4
Qax	530,7
Oğuz	324,2
Qəbələ	49395,2
Quba-Xaçmaz iqtisadi r	73428,2
Xaçmaz	16838,7
Qusar	1251,5

Şabran	13561,6
Quba	18398
Siyəzən	23378,4
Aran iqtisadi r	152591,2
Ağcabədi	43414,8
Göyçay	4324,3
Bərdə	1313,1
Biləsuvar	12158,1
Beyləqan	731,8
Neftçala	308,8
Salyan	4891,8
Mingəçevir	10374,2
Ucar	9409,2
Yevlax	8783
Zərdab	15764,8
Saatlı	6566
Kürdəmir	9570,1
Hacıqabul	3345
Ağdaş	4503,3
İmişli	9945,5
Şirvan	1955,4
Sabirabad	5232
Yuxarı Qarabağ iqtisadi r	20013,5
Füzuli	1973,7
Tərtər	13255,8
Ağdam	4784
Dağlıq Şirvan iqtisadi r	14437,7
İsmayıllı	2472,2
Şamaxı	3695,3
Qobustan	607,9
Ağsu	7662,3
Naxçıvan MR	189403,7
Şərur	7166,3
Ordubad	6158,5
Naxçıvan	154189,7
Babək	5462,1

Kəngərli	8541,5
Sədərək	2242,6
Culfa	3093
Şahbuz	2550

Cədvəl 3. Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

2.2 Ticarətə yönəldirilən investisiyalar

Hər XX əsr münasibətləri yeni inkişaf mərhələsi yaranır. Açıq iqtisadiyyat quruculuğunun əsasının qoyulmasının ümumi istiqamət sferası genişlənir. Bu da öz növbəsində əmtəə mübadiləsinin daha da intensivləşməsi, həmçinin beynəlxalq maliyyələşdirmənin yüksək inkişafına zəmin yaradan ən başlıca amillərdəndir. Bununla da ən yeni valyuta bazarlarının daha sürətli yaranmasına ölkələr arasında qarşılıqlı valyutamaliyyə münasibətlərinin daha əsaslı genişlənməsinə obyektiv qanuna müvafiq zərurət yaranır.

Pul dünya pulu olması ilə əlaqədar xarici ticarətə, həmçinin xidmətlərə, mənfəətlərin investisiyaya çevrilməsinə, o cümlədən kapitalın hərəkətinə xidmət edir. Maliyyə yardımı göstərilməsinin təmin edilməsi, turizmin, borc verilməsini, hər cür pul götürmələrinin, texniki- elmi mübadilənin, genişlənməsinin təminini həyata keçirir. Rentabellik və ticari düşüncələr öncəlikli seçim səbəbi olmaqla yanaşı, əxlaqi və sosial dəyərlərdəki fərqliliklərin xarici investisiya istiqamətlərinə təsir göstərdiyini düşünülə bilər. Bununla yanaşı Amerika və Qərbi Avropa mənşəli kapitalın çox daha öz aralarında investisiya yatırımlarının səbəbi də məhz bu faktordur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ticarət istehsal və istehlak arasındakı əlaqə kimi mühüm rol oynayır. Ticarət malların, xidmətlərin və ya qiymətliyənlərin sonradan yenidən satılması, icarəyə verilməsi və ya əlavə ödəniş üçün təhvil verilməsi, istifadə və ya faydalanma hüququ olan fəaliyyətdir. Ticarətə qoyulan investisiyalar kateqoriyasına qiymətli kağızlar, borc və səhm qiymətli kağızları, istiqrazlar, səhmlər və s. daxildir. Ticarətə qoyulan bütün vəsait ticarət investisiyalarından ibarətdir.[23] Ticarət investisiyalarının bariz nümunəsi XX əsrin 90-cı illərində MDB ölkələrində ticarət ticarəti nin inkişafı ola bilər. Sonra hər bir servis malların alınması, daşınması və satılması üçün əlindəki bütün vəsaiti sərf etdi. Yaranan mənfəət bu cür sərmayələrin nəticəsi idi. Ticarət maliyyə yatırımları, bazar qiymətlərindəki dalğalanmalardan mənfəət üçün alınan və qısamüddətli bazar fərziyyəsi üçün nəzərdə tutulan maliyyə aktivlərinə qoyulan investisiyalardır. Ticarətin əsas vəzifəsi alıcıların itkin mallara olan tələbatını

ödəməklə tacirlərə mənfəət vermək idi. Əvvəlcə ticarət mübadilə xarakteri daşıyırdı. Sonra, pulun meydana çıxmasından sonra malın dəyərinin ölçüsü olaraq əmtəə-pul münasibətləri ticarətə girdi. Lakin bəzən ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatındakı böhran dövründə əmtəə-pul münasibətləri yenidən barterə yol açə bilər. Ticarətin mahiyyəti A maddəsində istehsal olunan malların B bəndinə çatdırılması və onun bazar qiymətinin (istehsal dəyərindən yüksək) satılmasıdır. Bu gün ticarət yalnız istehsalın xüsusiyyətlərini deyil, eyni zamanda istehlakçıların zövqlərini, bazar şərtlərini, rəqabəti, beynəlxalq və daxili şərtləri də nəzərə alır. Birbaşa beynəlxalq sərmayənin beynəlxalq ticarət anlayışı ilə sıx əlaqəli olduğunu nəzərə almaq vacibdir. Tarif dərəcələrinin ölçüsü beynəlxalq sərmayənin cəlb olunmasına birbaşa təsir göstərir, çünki aşağı tarif, məsələn, gömrük imtiyazlarının mövcudluğundan daha çox seçim edir. [20] İnvestisiyaların müzakirəsi zamanı investisiyadan gələn gəlirin hesablanması önəmli amillərdən biridir. İnvestisiyanın geri qaytarılması sahibkarların və investorların maliyyə aləti, bir iş və ya digər aktivin səmərəliliyinin ölçülməsi məqsədi ilə etimad olunan əsas iqtisadi göstəricilərdən biridir. İnvestisiya əmsalı və ya ROI (Return on Investment) gəlirliliyi, investorlar və sahibkarlar tərəfindən mütəmadi olaraq sadə məqsədlə nəzarət olunur: aktivin gəlir əldə olunmasında nə qədər səmərəli olduğunu müəyyənləşdirmək. Hamı üçün təhlil edilə bilən və sərbəst şəkildə mövcud olan göstəricilərdən istifadə olunaraq asanlıqla ROI əmsalını hesablanma və uyğun nəticə çıxarıla bilər. ROI 100% -dən azdırsa, həmin maliyyə aktivini təsirsiz hesab olunur. 100-dən çoxu təsirli hesab olunur. Hesablamalarının icrası üçün aşağıdakı qeyd olunan məlumatlar kifayətdir: gəlir (burada xidmətin və ya malın bir vahidinin satışından əldə olunan birbaşa mənfəət nəzərdə tutulur);

məhsulun maya dəyəri (burada yalnız istehsal xərclərini deyil, sığorta, anbara və satış nöqtəsinə çatdırılma xərci, işçilərin əmək haqqı və sair daxil olduğu xərc nəzərdə tutulur); Satış və ya satınalma zamanı aktivin qiyməti (qeyd olunan göstərici iş adamları üçün deyil, aktivin qiymətindəki dəyişikliklərdən istifadə edən investorlar üçün - valyuta, səhm, biznesdəki pay və digərləri - qazanc və təkrar satış üçün vacibdir).

investisiya qoyuluşunun miqdarı (burada bütün investisiyanın ümumi məbləği, məsələn, təqdimat və ya reklam dəyəri);

ROI hesablanması bir neçə düsturla mümkündür.

Ən sadə ifadəliliklə ROI aşağıdakı şəkildə hesablanır:

$$ROI = \frac{\text{İnvestisiyadan əldə olunan gəlir} - \text{İnvestisiyanın maliyyəti}}{\text{İnvestisiyanın maliyyəti}}$$

2.3 Təhsilə qoyulan investisiyalar

İnsan kapitalı iqtisadi dəyər qazanmaq üçün əməyi yerinə yetirmək bacarığında formalaşmış vərdislərin, biliklərin, sosial və şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin (yaradıcılıq da daxil olmaqla) məcmusudur.

İnsan kapitalı unikaldır və hər hansı digər kapitaldan fərqlənir. Şirkətlərin məqsədlərə çatması, inkişaf etməsi və yenilikçi qalması üçün lazımdır. Şirkətlər, məsələn, keyfiyyət və istehsal səviyyələrini yüksəltməyə imkan verən təhsil və təlim yolu ilə insan kapitalına investisiya edə bilər.

İnsan kapitalı nəzəriyyəsi, işgüzar idarəetmə və makroiqtisadiyyat praktikasında tapılmış insan resursları menecmentinin öyrənilməsi ilə sıx əlaqəlidir.

İnsan kapitalı haqqında orijinal fikir ən azı 18-ci əsrdə Adam Smith-də izlənilə bilər. Müasir nəzəriyyə iqtisadçı və Çikaqo Universitetinin Nobel mükafatı laureatı Ceykob Mincer və Teodor Şultz tərəfindən populyarlaşdı. İnsan kapitalından əsas amil kimi istifadə etdiyi konseptuallaşdırma və modelləşdirmə işləri nəticəsində İqtisadiyyat üzrə 2018 Nobel Mükafatı, iqtisadi artımın dərk edilməsində müasir innovasiyaya əsaslanan yanaşmanı quran Paul Romerə birlikdə verildi.

İnsan kapitalı – ixtisaslı hazırlığa və təhsilə qoyulmuş kapital texniki bacarıq və bilik ehtiyatı formalaşdırılmasını özündə əks etdirir. Bu zənginləşmiş işçi qüvvəsi isə təhsil və ixtisas almamış işçi qüvvəsinə nəzərən elmi-texniki tərəqqini sürətlə inkişaf etdirir, onun uğurlarından səriştəli və bacarıqla istifadə edir, bunun nəticəsində daha çox gəlir, mənfəət və məhsul hazırlayır, əhalinin çox daha firavan həyat sürməsinə maddi imkan yaradır.

İxtisaslı hazırlığa yönləndirilmiş investisiya müəyyən əmək sahəsində təcrübəyə və səriştə malik inkişaf etmiş, həmçinin spesifik xüsusiyyətinə malik işçi qüvvəsidir ki, işçinin buna malik olması üçün işçiyə müəyyən xüsusi hazırlıq və təhsil verilməlidir, bu məqsədlə isə investisiya qoyulmalıdır.

Təhsilə və ixtisas hazırlığına yönəldilmiş investisiya səbəbi ilə işçi qüvvəsində cəmlənmiş texniki bacarıqlar və biliklər ehtiyatı, işçi qüvvəsi, onun rəhbəri şəxs tərəfindən ona qoyulan investisiyanın dəyərindən çox daha çox dəyər yaradır, ondan səmərəli istifadə edir, cəmiyyət üçün tələb edilən səviyyədə insan tərbiyə edir, elmi-texnikanı inkişaf etdirir, bütün növ digər investisiyalar kimi, insan kapitalı da həmçinin məqsədli səciyyə daşıyır.

Bu səbəbdən insan kapitalı əmək faktorunun yeni iqtisadi formasını meydana gətirir, onun formalaşmasını və inkişafını təmin edir. İnsan kapitalı əhalidə texniki bacarıq və bilik ehtiyatının toplanmasını özündə əks etdirir. Belə ki, bu olmadan işçi qüvvəsi elmi-texniki inqilab, elmi-texniki şəraitində uğurlu fəaliyyət göstərə bilməz. İnsan kapitalı mahiyyəti etibarilə insanda texniki bacarıqların və biliklərin artması səbəbi ilə mövcud ehtiyatlardan çox daha faydalı istifadəni, istehsal imkanlarının məhdudluğu şəraitində yüksək nəticələrin əldə edilməsini şərtləndirir.

Müasir iqtisadiyyat biliklərin yaradılması, mənimsənilməsi, paylanması və istifadəsindən asılıdır və bunun üçün savadlı və bacarıqlı əhali tələb olunur. Bununla yanaşı, iqtisadi inkişafın bəlkə də yarısı və ya daha çoxunun amil məhsuldarlığının artması ilə əlaqələndirildiyi təsdiqlənir. Bir çox ölkələrdə orta məktəb təhsili olan işçilərə olan tələbat bacarıqlara əsaslanan texnoloji dəyişikliklə əlaqələndirilmişdir. Barro (1998) 1960 ilə 1997 arasında müşahidə olunan 100-ə yaxın ölkədən ibarət olan bir paneli azaltmaqla, iqtisadi inkişafın yetkin yaşdan yuxarı kişi məktəb məktəbinin orta və daha yüksək səviyyələrdə başlanğıc səviyyəsinə müsbət təsir göstərdiyini tapır. Onun izahı, orta və ali məktəblərin texnologiyanın itirilməsinə güclü təsiri olmasıdır, inkişaf etməkdə olan ölkələr global liderlərdən texnologiyaların ötürülməsi yolu ilə amil məhsuldarlığının artmasına nail ola bilər. Bu ticarət, xarici birbaşa sərmayə və beynəlxalq dəstək kafedraları vasitəsilə öyrənmə yolu ilə baş verə bilər. Lider ölkələrdə inkişaf etdirilən texnologiyanın çoxu çox bacarıq tələb edir. Orta təhsil dünya səviyyəsində bilik iqtisadiyyatı şəraitində fəzilətli bir iqtisadi inkişaf dairəsinin əsas hissəsidir.

Bir çox tədqiqat, orta təhsilli işçilərin böyük bir hovuzunun biliklərin yayılması və texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş malların idxalı və xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün vacib olduğunu vurğuladı. Latin Amerikası Ferranti'nin təhsil və texnologiya boşluqlarına dair bir araşdırmada Latin Amerikası və Şərqi Asiya pələngləri arasındakı kompüter nüfuzundakı fərqi amplitüdünün yalnız OECD ilə ticarət payındakı fərqlərlə izah edilə bilmədiyini, orta məktəb təhsili ilə işçi qüvvəsinin nisbətində görə ən vacibdir. Bu, Braziliyada savadlı və bacarıqlı işçilərə tələbatın niyə artmadığını izah edir, çünki Latin Amerikasının digər ölkələri ilə müqayisədə orta təhsil səviyyəsi aşağıdır. Tarixən, təhsil göstəricilərində ən yüksək iqtisadi artımla yanaşı ən sürətli artımlar yaşayan ölkələr. Performans, balanslı bir yeniləmə arxasında qaldı. Orta məktəbə qoyulan investisiyalar ayrıca arqumentlər əsasında da ola bilər, baxmayaraq ki, burada iş bir qədər abstraktdır. Sonrakı tədqiqatlar orta məktəb genişləndirməsinin paylama nəticəsini yaratmaq üçün vacibdir. Artıq daha çox təhsil alan uşaqlar gələcəkdə daha yüksək gəlir əldə edə bilər və məktəbə qoyulan investisiyalar gələcək kapital və ya istehlak gəlirlərinin bölgüsünü dəyişə bilər. Təhsil genişlənməsinin Gini əmsali üzərində təsirinin sadə simulyasiyaları mümkündür. Bu cür simulyasiyalar, gələcəkdə əlavə işçi sayı daha çox təhsilli olarsa, gəlirin indiki bölgüsünü gəlir bölgüsü ilə müqayisə edir. Təəssüf ki, bu simulyasiyalar yalnız məktəb genişlənməsinin paylama parametrlərinə təsirinin çox kobud ölçülməsinə imkan verir. Orta məktəbin əhatə dairəsini izah edərkən, digər şeylərin bərabər olması orta təhsilli işçilərin gəlirlərini azaldır. Təhsildə dəyişikliklərin dərəcəsi orta təhsili olan işçilərin ibtidai və ya universitet təhsili olanlar üçün istehsal təhsili əvəzədicilərinin dərəcəsindən asılıdır.

Bunun inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dəqiq dəyəri birmənalı olaraq bilinmir .. Hökumətin maliyyələşdirilməsinin tərkibində də dəyişiklik baş verdi, çünki daha çox dövlət 3 yaşdan 4 yaşa qədər uşaqlar üçün məktəbəqədər təhsilə investisiya qoymağa başladı. İndi ştatların ümumi hissəsinin 15 faizini, federal hökumətin isə 25 faizini təmin edir. Dövlətlər təhsil rejimini seçməkdə daha çox yaradıcı hala gəldilər. Bununla

birlikdə, bütövlükdə bəzi vacib dəyişikliklər səbəbindən dövlətlər büdcə sıxışdırır və bu, erkən qulluq və təhsil üçün məhdud maliyyələşmə (aşağı gəlirli valideynlər, rifahdan və uşaqlarına qulluqdan məhrumdur)

Bazar çatışmazlığı ehtimalı, xüsusən fərdi şəxslərin cəmiyyətin nöqteyi-nəzərindən təhsildən sui-istifadə etməsi, eyni zamanda səmərəlilikdən başqa təhsil məqsədlərinin əhəmiyyəti tarixən hökumətin tənzimləmə, maliyyələşdirmə və işləmə yolu ilə təhsil sektoruna əhəmiyyətli müdaxiləsinə səbəb olmuşdur. Tənzimləmə təhlükəsizlik standartlarını təyin etmək, tədris planlarını və ya tələbələrin qiymətləndirmələrini və müəllim etimadnaməsini tələb edən müxtəlif formaları əhatə edə bilər. Maliyyələşdirmə məktəblərə birbaşa maliyyələşdirmə və ya ayrı-ayrı şəxslərə maliyyə yardımı şəklində ola bilər. Xidmətin alınması ilə onun ödənişi arasında heç bir aydın əlaqə olmadıqda, məktəb təhsili üçün qazanc istifadəçi haqqından çox ümumi vergi hesabına əldə edilə bilər. Hökumət, eyni zamanda, tədris müəssisələrini birbaşa idarə edə bilər ki, bu da çatdırılma bölmələrinin, dövlətə məxsus olan və işçilərinin məmurlar olduğu siyasi mexanizmlər tərəfindən idarə olunan daha böyük bir dövlət ierarxik infrastrukturu içərisinə salınması deməkdir.

Tipik olaraq, tənzimləmə, maliyyə və əməliyyat şaquli integrasiya olunmuş dövlət sektoru sistemində birləşdirilmişdir. Bundan əlavə, dövlət tərəfindən idarə olunan məktəblər bir coğrafi bölgədəki bütün şagirdlərə xidmət etmək üçün qurulduğundan, bu ərazidə virtual bir inhisar təşkil edirlər. Bazar nöqteyi-nəzərindən bu, məktəblərin keyfiyyəti və xərcləri aşağı tutmaq üçün rəqabətli təzyiqlərlə üzləşməmələri deməkdir. Bundan əlavə, bir çox ailələrin (xüsusən aztəminatlı və azlıqlı ailələrin) öz uşaqları üçün məktəb seçimlərindən çox seçimləri yoxdur. Son təhsil islahatları müəyyən dərəcədə tənzimləmə, maliyyə və əməliyyat vergi kredit sxemlərindən tutmuş, maqnit məktəblərinə qədər, idarə olunan seçim proqramlarına, nizamnamə məktəblərinə və çek proqramlarına qədər olan bölüşdürmə cəhdi ilə xarakterizə olunur. Bunlardan bir neçəsi ensiklopediyada daha çox dərinlikdə müzakirə olunur.

İndi ölkəmizdə təhsilin inkişafı üçün daha öncə olmadığı qədər əlverişli fürsətlər dolu şərait yaradılmışdır. Heç şübhəsiz bu, insan kapitalının gerçəkləşdirilməsi və reallaşdırılması işində yeni istiqamətlər formalaşdırılmasına imkan verəcəkdir.

İqtisadiyyatda insan kapitalı işçilərin şüurundakı fərdi biliklərə aiddir. İqtisadiyyatın insan kapitalı nəzəriyyəsində insan kapitalı təhsilə investisiya baxımından baxılır. Erich Gutenberg-in biznes amili nəzəriyyəsində insan kapitalı fiziki kapital qədər istehsal amilidir. Əlaqəli terminlər insan aktivləri, insan resursları və insan potensialıdır, burada ingilis dilində insan kapitalı, insan resursları və insan aktivləri çox istifadə olunur. Tarixən əlaqəli bir termin Ortnerə görə kadr aktivləridir. İntellektual kapital ifadəsi bütün bacarıqları, bilikləri, təcrübə, innovasiya potensialı və istedadları, həmçinin şirkətin beyinləri olan işçilərin və menecerlərin biliklərini özündə cəmləşdirir. Bu amillər müştəri üçün fəaliyyətini optimallaşdırmaq və beləliklə şirkətin uğuru üçün məlumat, fikir və yenilikləri yaradıcı şəkildə birləşdirir. Şirkətin dəyərləri, mədəniyyəti və fəlsəfəsi də insan kapitalı sayılır.

İnsan kapitalının artması iki nöqtədən başlayır. Bir tərəfdən iş üçün vacib olan bilik və bacarıqlarının artırılması lazım olan işçi ilə. Digər tərəfdən, müvəffəqiyyət əldə etmək üçün daha çox işçi biliklərindən istifadə edilməsi təşviq ediləcək şirkətdə. Peşə İntellektual Kapitalı bu məzmununda göstərir ki, hər cür bilik şirkət üçün faydalı deyil və dəyər artımı kimi tətbiq edilə bilməz. Bununla birlikdə, iş dəyərini artıran biliklərin nisbəti aktiv təsir göstərə və artırıla bilər.[11]

İntellektual Sərmayə Bəyanatında əsas diqqət uğur qazanmaq üçün ən böyük potensiala sahib olan işçilərə yönəldilmişdir. Tamamilə istifadə edilmədiyi təqdirdə bu insanlara qoyulan investisiyalar təlim və ya sonrakı təlim tədbirləri şəklində qiymətləndiriləcəkdir. Beləliklə, bir tərəfdən mövcud performansın optimal istifadəsi, digər tərəfdən inkişaf potensialına qoyulan investisiyalar, yəni gizli, eyni zamanda yeni bacarıqları genişləndirməklə uzunmüddətli fəaliyyət haqqında. Bu o deməkdir ki, bütün sahibkarlıq qərarlar fayda və ya əlavə dəyər ilə bağlı qəbul edilir. Bu, xüsusilə insan kapitalına qoyulan investisiya qərarlarına aiddir. Burada ortaya çıxan imkanlar,

xərclərə əlavə olaraq, faydaları da qiymətləndirmək və dəyər artımını ölçmək olar, bu zaman kəsirlərin kəmiyyət dərəcəsi cəlb olunan hər kəs üçün açıq bir amildir. Şirkət insan kapitalı termini, şirkətin rəqabətqabiliyyətliliyi üçün ixtisaslı və həvəsli işçilərin nominal olaraq böyük əhəmiyyətini izah edir və müasir şirkət və kadr siyasətinin əsasını göstərmək məqsədi daşıyır . İstehsalın artırılması və xərclərin azaldılması üçün işçilərin istək və bacarıqları, həmçinin onları qorumaq və gücləndirmək üçün bütün vasitələr və səylər, hər zamankindən daha çox korporativ və kadr siyasətinin hədəfindədir.

FƏSİL III. İNVESTİSİYA VƏ QANUNVERİCİLİK, İNVESTİSİYALARIN MODELLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1 Dövlətin investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində iqtisadi mexanizmlər

39 İntestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi dedikdə, elmi-texniki, sosial siyasətin icrası üçün kompleks tədbirlər sistemi nəzərdə tutulur. Bu

tədbirlərə büdcə ayrılması şəxsi vəsaitlər, respublika və yerli büdcələr hesabına yerinə yetirilir. Bu qoyuluşları əsasən iqtisadiyyatın strateji sahələrinin inkişafına, ölkənin mişdir. yönəldilir. Mülkiyyət və təsərrüfat formalarından asılı olmayaraq ölkədə investisiya qoyuluşları tətbiq olunan ölkə qanunvericilik aktları ilə tənzimlənilir.

Cədvəldə əsas fond hesab olunan investisiyaların siyahısı verilmişdir.

Grup və yarım-grupların adı	Grup və yarım-qrupların tərkibi	Təyinatı və qısa xarakteristikası
1. Binalar	Əsas və köməkçi sexlərin, anbarların, laboratoriyaların binaları və s.	Əmək və maddi sərvətlərin mühafizəsini təmin etmək üçün yaradılan tikinti obyektləri
2. Ötürücü qurğular	Elektrik və istilik şəbəkələri, rabitə xətləri, qaz şəbəkəsi. Hidrotexniki qurğuların (neft və qaz quyuları, bəndlər və s.), nəqliyyat qurğuları (yollar, körpülər, tunellər və s.), kommunikasiya qurğuları (istilik, su kəmərləri şəbəkəsi və s.). Generatorlar, istilik və elektrik mühərrikləri, kompressorlar və s.	Elektrik, istilik və mexaniki enerjinin ötürülməsi, istehsal prosesinə xidmət etmək üçün texniki funksiyaları yerinə yetirən mühəndis inşaat obyektləri
3. Güc maşınları və avadanlıqları.	Generatorlar, istilik və elektrik mühərrikləri, kompressorlar və s.	Bu avadanlıqlarla enerjinin alınması, çevrilməsi və bölüşdürülməsi funksiyasını yerinə yetirirlər.
4. İş maşınları və avadanlıqları	İstehsalda istifadə olunan müxtəlif maşın və mexanizmlər (metalkəsən, ağac emal edən, toxucu dəzgahlar, ekskavator, buldozer, qaldırıcı kran, konveyerlər və s.)	Əmək cisminə təsir etməklə və onların hazır məhsula çevirmək funksiyasını yerinə yetirirlər.
5. Nəqliyyat vasitələri	Avtomobillər, elektrovozlar, su yolu, lokomotivlər, platformalar, elektrokarlar və s.	Firma (müəssisə) daxilində və ondan kənarda yüklərin və sərnişinlərin daşınmasını təmin edir.
6. Ölçü, tənzimləyici cihazlar, qurğular və laboratoriya avadanlıqları	Təzyiqi, sürəti, temperaturu ölçmək üçün istifadə olunan cihazlar, kompüter idarəetmə pultları, dispetçer nəzarət qurğuları. Firmanın və elmi tədqiqat laboratoriyalarının cihaz və aparatları.	İstehsal proseslərini əl ilə və kompüterlə (avtomatik) tənzimləmək, texnoloji proseslərin ölçülməsini və onlara nəzarət etməyə həyata keçirir.
7. İstehsalat alətləri	Kəsici, yonucu, sıxıcı alətləri, iş stolları və s.	İstehsal prosesini yüngülləşdirmək, iş yerlərində təhlükəsizliyi təmin etməklə, əmək cisimlərini saxlamaq.
8. Təsərrüfat inventarları	Hesablayıcı və yazı maşınları, yanğın əleyhinə alətlər, skafilər, seyfələr və s.	İstehsal prosesinə xidməti və iş şəraitinin təmin edilməsi funksiyasını yerinə yetirir.

Cədvəl 5. Əsas fondlar

Hər bir dövlətin iqtisadi fəvqəladə hallara hazırlıqlı olmaq mühim rol oynayır.

Belə ki, hazırda bütün dünyanın mübarizə apardığı Covid-19 pandemiyası ilə mübarizə yalnız səhiyyənin deyil, həmçinin iqtisadiyyatın bu virusla mübarizəsini özündə əks etdirir.

COVID-19 pandemiyası və ortaya çıxan iqtisadi kilidlər, 2020-ci il üçün qlobal artım proqnozlarını ləğv etdi.

İqtisadi yaxşılaşma sürəti ətrafında dəyişən gözləntilərlə, Oxford Economics-in təqdim etdiyi dörd hipotetik ssenari üzrə qızılın potensial göstəricilərini təhlil edirik: 1

- 1) sürətli bərpa
- 2) korporativ böhranı
- 3) inkişaf etməkdə olan bazarlarda geriləmə
- 4) dərin tənəzzül.

Qızıl ənənəvi qiymətləndirmə modellərinə uyğun gəlmir. Bir kupon və ya dividend olmadan, tipik güzəştli pul axını modelləri uğursuz olur və ya gözlənilən qazanc və ya kitab dəyərinə nisbət yoxdur. Ancaq təhlillərimiz qızılın qiymətləndirilməsinin intuitiv olduğunu göstərir. Onun tarazlıq qiyməti tələb və təklifin kəsişməsi ilə müəyyən edilir. Qızıl tələb və təklifinin əsas səbəblərini və qarşılıqlı təsirlərini başa düşmək investorlara qızılın göstəricisini müəyyənləşdirmək üçün möhkəm bir əsas verir. Xüsusilə, qızılın davranışı dörd geniş sürücü dəsti ilə izah edilə bilər: İqtisadi genişlənmə: böyümə dövrləri zərgərlik, texnologiya və uzunmüddətli qənaətdə çox dəstək olur. Risk və qeyri-müəyyənlik: Bazar böhranı tez-tez təhlükəsiz bir sığınacaq olaraq qızıla investisiya tələbini artırır. Fərsət dəyəri: faiz dərəcələri və valyutaların gücü investorların qızıla münasibətinə təsir göstərir. Momentum: kapital axını, yerləşdirmə və qiymət meylləri qızılın performansını alovlandırır və ya zəiflədə bilər.

Hökumətlərin COVID-19 virusunun yayılmasını yavaşlatmaq üçün gördüyü ciddi tədbirlər, bir çox ölkədə iqtisadi fəaliyyətə güclü mənfi təsir göstərir. Bu təsirin şiddəti,

bu tədbirlərin nə qədər müddətdə aparılmalı olduğundan və iqtisadiyyatlardakı struktur ziyanını aradan qaldırmaq üçün pul və maliyyə tədbirlərindən asılıdır.

Əlaqəli və əlaqəli olmayan hadisələr

Triodos İnvestisiya Rəhbərliyi tərəfindən idarə olunan alternativ investisiya fondlarına (AİF) olan COVID-19 böhranın təsirini düzgün qiymətləndirmək üçün son bir neçə həftədə baş verən bir neçə əlaqəli və əlaqəli olmayan hadisələri ayırd etmək vacibdir: COVID-19 virusunun özü, birbaşa karantin tədbirləri səbəbindən sağlamlıq problemlərinə və bütün ölkələrin və bölgələrin kilidlənməsinə səbəb olur. Bu hadisənin təsiri virus ehtiva edildikdən dərhal sonra bərpa edilə bilər.

Qəbul edilən COVID-19 tədbirləri nəticəsində səyahət qadağaları: böhran ticarət, turizm və kapital axınlarına ciddi təsir göstərir. Yerli iqtisadiyyatların bundan yaxşılaşması və böhrandan əvvəlki səviyyələrə qayıtması çox vaxt tələb edə bilər.

Əvvəlcə OPEC ilə Rusiya arasındakı hasilat səviyyəsi ilə bağlı fikir ayrılığına səbəb olan neft qiymətlərinin aşağı düşməsi: bu hadisə dünyanın Nigeriyadan Monqolustan Ekvadora qədər neft ixrac edən ölkələrinə təsir göstərir.

Yerli valyutaların kəskin devalvasiyası. Aşağı iqtisadi artım.

Fondun geri qaytarılmasına birbaşa (hələ reallaşdırılmamış) təsir (məsələn, neftin qiymətinin düşməsi, kəskin valyuta hərəkəti) və fərdi qarşılıqlı risk (məsələn, yerli iqtisadi böhran səbəbindən borcları ödəyə bilməyən borc müştəriləri) ilə potensial dolayı təsiri arasında fərq qoymaq eyni dərəcədə vacibdir. Bu risklər çox qeyri-müəyyəndir və proqnozlaşdırmaq çətindir. Bununla birlikdə aydındır ki, bəzi sərmayələrə təsir ciddi ola bilər. Bu, böyük bir hissə, görülən tədbirlərin uzunömürlülüyündən və ağırlığından və makroiqtisadi təsirindən asılıdır və yerli olaraq da əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilər.

Fond səviyyəsinə təsirləri

Triodos Investment Management tərəfindən idarə olunan hər AİF-in öz investisiya mövzusu və strategiyası var. Beləliklə, cari hadisələr və fondlara potensial təsir ilə əlaqə fərqlidir. Aşağıda, hər strategiya və əsas fond (lar) a görə qiymətləndirməyimizə dair ümumi bir məlumat tapırsınız. Beş qitənin 26 fərqli ölkəsindən imza atan şəxslərin daxil olduğu bütün dünyada təsir fondlarının genişlənmə bazasını da görürük. İmza verənlərin əksəriyyətinin qərargahı Şimali Amerikada (33%) və Qərbi Avropada (56%) olsa da, digər bölgələrdən artan maraq görürük. Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyi, Yaponiyaya təsir yatırımlarına artan marağı əks etdirən prinsipləri imzaladı. İnkişaf etməkdə olan bazarlar ümumilikdə 6 milyard dollara yaxın idarə edən səkkiz imzaçıdan ibarətdir. İnanıram ki, hərəkət irəliyə doğru getdikcə şəxələndirməyə davam edəcəkdir. Əhəmiyyətli dərəcədə təsir fondları inkişaf etməkdə olan bazarlara investisiya yatırıma digər fondlara nisbətən daha çox diqqət ayırır: Hesab edirik ki, təsir fondları həcmnin 30% -i inkişaf etməkdə olan bazarlarda layihələr üçün yığılmışdır, şərti fondların həcmnin 20% -i ilə müqayisədə.

Qarşı tərəfə və ölkə riskinə təsir hələ müəyyən deyil, lakin fond komandaları bunu yaxından izləyirlər. Əvvəlki böhranlarda gördük ki, aşağı bazar segmentlərinə (mikro və KOM borcalanları) təsir azdır, çünki bu şirkətlər böyük korporativlərə nisbətən daha möhkəm və çevik olmağa meyllidirlər. Riskləri azaltan digər bir amil, fondların yatırımlarının sadalanmaması və buna görə bazar əhval-ruhiyyəsi ilə birbaşa təsirlənməməsidir. Buna baxmayaraq, son hadisələrin qarışıqlığı inkişaf etməkdə olan ölkələrə müxtəlif səviyyələrdə çətinliklər gətirəcəkdir. Məsələn, neft ixracatından asılı olduqlarına və ya kapitalın daha az riskli investisiyalar axtarmağa getdikləri üçün və ya daha çox hissəsi dünya miqyasında səyahət qadağaları və əngəllərdən əziyyət çəkəcək turizmə bağlıdırlar. Əlbətdə ki, həmçinin hər bir ölkədə virus əhalinin sağlamlığına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər və hökumətin iqtisadi tədbirləri məhdudlaşdırdığı aydındır. Bu hadisələr nəticədə mikromaliyyə təşkilatlarının və KOM banklarının fəaliyyət göstərdiyi real iqtisadiyyatlara, portfellerinin keyfiyyətinə və gəlirliliyinə təsir göstərə bilər.

Portfel şirkətlərinin bir çoxu hazırda kredit portfellərindəki təsirini qiymətləndirir və potensial tədbirləri müzakirə edirlər. Bu təsir ölkədən ölkəyə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilər. Fond komandaları ölkələr və portfelimizə qoyulan investisiyalarla bağlı monitorinqlərini gücləndirdilər. Yerli vəziyyəti başa düşmək üçün investisiyalarla sıx əlaqədədirlər və portfellərdə meydana çıxacaq risklər üzərində hərəkət etməyə hazırdırlar. Eyni zamanda, xüsusilə bu dövrlərdə fondların sərmayələri çətin vəziyyətlərdə olan insanlar üçün bir dəyişiklik yaratdığını xatırlamaq lazımdır.

Fondun investisiyalarının əksəriyyəti istismar olunan bərpa olunan elektrik enerjisi istehsal edən aktivlərdən ibarətdir. Bunlar nisbətən avtonom işləyir və müvafiq müqavilələrə əsasən satılan elektrik enerjisi ilə işləməyə davam edəcəkdir. Fond komandası cari inkişafların əməliyyat aktivlərinə təsirini qiymətləndirir, bu da məhdud olacaqdır. Planlı və ya planlaşdırılmamış texniki xidmət göstərildiyi təqdirdə vaxtaşırı artan cavab müddəti, avadanlıq və ya personalın mövcudluğu ilə əlaqələndirilə bilər. İnkişaf və ya tikinti mərhələsindəki layihələr üçün, pandemiyanın icazələrin alınmasına, kadrların mövcudluğuna və material təminatına təsirini başa düşmək üçün qiymətləndiriləcəkdir. Qida və kənd təsərrüfatındakı layihələr, xüsusən tədarük zəncirinin kəsilə biləcəyi və ya qonaqpərvərlik və iaşə sektorundakı fəaliyyətlərdən asılı olanlar üçün daha çox çətinlik yarada bilər. Ümumi portfelə təsirinin məhdud olacağı gözlənilir, çünki bu segment 160-dan çox layihə arasında yayılmış portfelin kiçik bir hissəsini təmsil edir. Nəhayət, NAV gündəlik olaraq faiz dərəcələri və risk əsasları ilə müəyyən edilir. Artan risk mənzilləri qiymətləndirmələrə mənfi təsir göstərəcək, aşağı düşməyə davam edərsə faiz dərəcələri səbəbiylə müsbət təsir gözlənilir. Ancaq faiz dərəcələri aşağı düşməyə davam edərsə və ya ECB faiz dərəcələrini daha da azaltmaqla pul siyasətini yüngülləşdirsə, yeni layihələr investorlara daha az gəlir verəcəkdir COVID-19 pandemiyası və ortaya çıxan iqtisadi kilidlər, 2020-ci il üçün qlobal artım proqnozlarını ləğv etdi.

İqtisadi yaxşılaşma sürəti ətrafında dəyişən gözləntilərlə, Oxford Economics-in təqdim etdiyi dörd hipotetik ssenari üzrə qızılın potensial göstəricilərini təhlil edirik: 1

- 1) sürətli bərpa
- 2) korporativ böhranı
- 3) inkişaf etməkdə olan bazarlarda geriləmə
- 4) dərin tənəzzül.

Qızıl ənənəvi qiymətləndirmə modellərinə uyğun gəlmir. Bir kupon və ya dividend olmadan, tipik güzəştli pul axını modelləri uğursuz olur və ya gözlənilən qazanc və ya kitab dəyərinə nisbət yoxdur. Ancaq təhlillərimiz qızılın qiymətləndirilməsinin intuitiv olduğunu göstərir. Onun tarazlıq qiyməti tələb və təklifin kəsişməsi ilə müəyyən edilir. Qızıl tələb və təklifinin əsas səbəblərini və qarşılıqlı təsirlərini başa düşmək investorlara qızılın göstəricisini müəyyənləşdirmək üçün möhkəm bir əsas verir. Xüsusilə, qızılın davranışı dörd geniş sürücü dəsti ilə izah edilə bilər: İqtisadi genişlənmə: böyümə dövrləri zərgərlik, texnologiya və uzunmüddətli qənaətdə çox dəstək olur. Risk və qeyri-müəyyənlik: Bazar böhranı tez-tez təhlükəsiz bir sığınacaq olaraq qızıla investisiya tələbini artırır. Fərsət dəyəri: faiz dərəcələri və valyutaların gücü investorların qızıla münasibətinə təsir göstərir. Momentum: kapital axını, yerləşdirmə və qiymət meylləri qızılın performansını alovlandırır və ya zəiflədə bilər.

Hökumətlərin COVID-19 virusunun yayılmasını yavaşlatmaq üçün gördüyü ciddi tədbirlər, bir çox ölkədə iqtisadi fəaliyyətə güclü mənfi təsir göstərir. Bu təsirin şiddəti, bu tədbirlərin nə qədər müddətdə aparılmalı olduğundan və iqtisadiyyatlardakı struktur ziyanını aradan qaldırmaq üçün pul və maliyyə tədbirlərindən asılıdır.

Əlaqəli və əlaqəli olmayan hadisələr

Triodos İnvestisiya Rəhbərliyi tərəfindən idarə olunan alternativ investisiya fondlarına (AİF) olan COVID-19 böhranın təsirini düzgün qiymətləndirmək üçün son bir neçə həftədə baş verən bir neçə əlaqəli və əlaqəli olmayan hadisələri ayırd etmək vacibdir: COVID-19 virusunun özü, birbaşa karantin tədbirləri səbəbindən sağlamlıq

problemlərinə və bütün ölkələrin və bölgələrin kilidlənməsinə səbəb olur. Bu hadisənin təsiri virus ehtiva edildikdən dərhal sonra bərpa edilə bilər.

Qəbul edilən COVID-19 tədbirləri nəticəsində səyahət qadağaları: böhran ticarət, turizm və kapital axınlarına ciddi təsir göstərir. Yerli iqtisadiyyatların bundan yaxşılaşması və böhrandan əvvəlki səviyyələrə qayıtması çox vaxt tələb edə bilər.

Əvvəlcə OPEC ilə Rusiya arasındakı hasilat səviyyəsi ilə bağlı fikir ayrılığına səbəb olan neft qiymətlərinin aşağı düşməsi: bu hadisə dünyanın Nigeriyadan Monqolustan Ekvadora qədər neft ixrac edən ölkələrinə təsir göstərir.

Yerli valyutaların kəskin devalvasiyası. Aşağı iqtisadi artım.

Fondun geri qaytarılmasına birbaşa (hələ reallaşdırılmamış) təsir (məsələn, neftin qiymətinin düşməsi, kəskin valyuta hərəkəti) və fərdi qarşılıqlı risk (məsələn, yerli iqtisadi böhran səbəbindən borcları ödəyə bilməyən borc müştəriləri) ilə potensial dolayı təsiri arasında fərq qoymaq eyni dərəcədə vacibdir. Bu risklər çox qeyri-müəyyəndir və proqnozlaşdırmaq çətindir. Bununla birlikdə aydındır ki, bəzi sərmayələrə təsir ciddi ola bilər. Bu, böyük bir hissə, görülən tədbirlərin uzunömürlülüyündən və ağırlığından və makroiqtisadi təsirindən asılıdır və yerli olaraq da əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilər.

Fond səviyyəsinə təsirləri

Triodos Investment Management tərəfindən idarə olunan hər AİF-in öz investisiya mövzusu və strategiyası var. Beləliklə, cari hadisələr və fondlara potensial təsir ilə əlaqə fərqlidir. Aşağıda, hər strategiya və əsas fond (lar) a görə qiymətləndirməyimizə dair ümumi bir məlumat tapırsınız.

Qarşı tərəfə və ölkə riskinə təsir hələ müəyyən deyil, lakin fond komandaları bunu yaxından izləyirlər. Əvvəlki böhranlarda gördük ki, aşağı bazar segmentlərinə (mikro və KOM borcalanları) təsir azdır, çünki bu şirkətlər böyük korporativlərə nisbətən daha möhkəm və çevik olmağa meyllidirlər. Riskləri azaltan digər bir amil, fondların yatırımlarının sadalanmaması və buna görə bazar əhval-ruhiyyəsi ilə birbaşa

təsirlənməməsidir. Buna baxmayaraq, son hadisələrin qarışıqlığı inkişaf etməkdə olan ölkələrə müxtəlif səviyyələrdə çətinliklər gətirəcəkdir. Məsələn, neft ixracatından asılı olduqlarına və ya kapitalın daha az riskli investisiyalar axtarmağa getdikləri üçün və ya daha çox hissəsi dünya miqyasında səyahət qadağaları və əngəllərdən əziyyət çəkəcək turizmə bağlıdırlar. Əlbətdə ki, həmçinin hər bir ölkədə virus əhalinin sağlamlığına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər və hökumətin iqtisadi tədbirləri məhdudlaşdırdığı aydındır. Bu hadisələr nəticədə mikromaliyyə təşkilatlarının və KOM banklarının fəaliyyət göstərdiyi real iqtisadiyyatlara, portfellərinin keyfiyyətinə və gəlirliliyinə təsir göstərə bilər. Portfel şirkətlərinin bir çoxu hazırda kredit portfellərindəki təsirini qiymətləndirir və potensial tədbirləri müzakirə edirlər. Bu təsir ölkədən ölkəyə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilər. Fond komandaları ölkələr və portfelimizə qoyulan investisiyalarla bağlı monitorinqlərini gücləndirdilər. Yerli vəziyyəti başa düşmək üçün investisiyalarla sıx əlaqədədirlər və portfellərdə meydana çıxacaq risklər üzərində hərəkət etməyə hazırdırlar. Eyni zamanda, xüsusilə bu dövrlərdə fondların sərmayələri çətin vəziyyətlərdə olan insanlar üçün bir dəyişiklik yaratdığını xatırlamaq lazımdır.

Fondun investisiyalarının əksəriyyəti istismar olunan bərpa olunan elektrik enerjisi istehsal edən aktivlərdən ibarətdir. Bunlar nisbətən avtonom işləyir və müvafiq müqavilələrə əsasən satılan elektrik enerjisi ilə işləməyə davam edəcəkdir. Fond komandası cari inkişafların əməliyyat aktivlərinə təsirini qiymətləndirir, bu da məhdud olacaqdır. Planlı və ya planlaşdırılmamış texniki xidmət göstərildiyi təqdirdə vaxtaşırı artan cavab müddəti, avadanlıq və ya personalın mövcudluğu ilə əlaqələndirilə bilər. İnkişaf və ya tikinti mərhələsindəki layihələr üçün, pandemiyanın icazələrin alınmasına, kadrların mövcudluğuna və material təminatına təsirini başa düşmək üçün qiymətləndiriləcəkdir. Qida və kənd təsərrüfatındakı layihələr, xüsusən tədarük zəncirinin kəsilə biləcəyi və ya qonaqpərvərlik və iaşə sektorundakı fəaliyyətlərdən asılı olanlar üçün daha çox çətinlik yarada bilər. Ümumi portfelə təsirinin məhdud olacağı gözlənilir, çünki bu segment 160-dan çox layihə arasında yayılmış portfelin kiçik bir hissəsini təmsil edir. Nəhayət, NAV gündəlik olaraq faiz dərəcələri və risk

əsasları ilə müəyyən edilir. Artan risk mənzilləri qiymətləndirmələrə mənfi təsir göstərəcək, aşağı düşməyə davam edərsə faiz dərəcələri səbəbiylə müsbət təsir gözlənilir. Ancaq faiz dərəcələri aşağı düşməyə davam edərsə və ya ECB faiz dərəcələrini daha da azaltmaqla pul siyasətini yüngülləşdirsə, yeni layihələr investorlara daha az gəlir verəcəkdir

COVID-19 pandemiyası və ortaya çıxan iqtisadi kilidlər, 2020-ci il üçün qlobal artım proqnozlarını ləğv etdi.

İqtisadi yaxşılaşma sürəti ətrafında dəyişən gözləntilərlə, Oxford Economics-in təqdim etdiyi dörd hipotetik ssenari üzrə qızılın potensial göstəricilərini təhlil edirik: 1

- 1) sürətli bərpa
- 2) korporativ böhranı
- 3) inkişaf etməkdə olan bazarlarda geriləmə
- 4) dərin tənəzzül.

Qızıl ənənəvi qiymətləndirmə modellərinə uyğun gəlmir. Bir kupon və ya dividend olmadan, tipik güzəştli pul axını modelləri uğursuz olur və ya gözlənilən qazanc və ya kitab dəyərinə nisbət yoxdur. Ancaq təhlillərimiz qızılın qiymətləndirilməsinin intuitiv olduğunu göstərir. Onun tarazlıq qiyməti tələb və təklifin kəsişməsi ilə müəyyən edilir. Qızıl tələb və təklifinin əsas səbəblərini və qarşılıqlı təsirlərini başa düşmək investorlara qızılın göstəricisini müəyyənləşdirmək üçün möhkəm bir əsas verir. Xüsusilə, qızılın davranışı dörd geniş sürücü dəsti ilə izah edilə bilər: İqtisadi genişlənmə: böyümə dövrləri zərgərlik, texnologiya və uzunmüddətli qənaətdə çox dəstək olur. Risk və qeyri-müəyyənlik: Bazar böhranı tez-tez təhlükəsiz bir sığınacaq olaraq qızıla investisiya tələbini artırır. Fərsət dəyəri: faiz dərəcələri və valyutaların gücü investorların qızıla münasibətinə təsir göstərir. Momentum: kapital axını, yerləşdirmə və qiymət meylləri qızılın performansını alovlandırır və ya zəiflədə bilər.

Hökumətlərin COVID-19 virusunun yayılmasını yavaşlatmaq üçün gördüyü ciddi tədbirlər, bir çox ölkədə iqtisadi fəaliyyətə güclü mənfi təsir göstərir. Bu təsirin şiddəti,

bu tədbirlərin nə qədər müddətdə aparılmalı olduğundan və iqtisadiyyatlardakı struktur ziyanını aradan qaldırmaq üçün pul və maliyyə tədbirlərindən asılıdır.

Əlaqəli və əlaqəli olmayan hadisələr

Triodos İnvestisiya Rəhbərliyi tərəfindən idarə olunan alternativ investisiya fondlarına (AİF) olan COVID-19 böhranın təsirini düzgün qiymətləndirmək üçün son bir neçə həftədə baş verən bir neçə əlaqəli və əlaqəli olmayan hadisələri ayırd etmək vacibdir: COVID-19 virusunun özü, birbaşa karantin tədbirləri səbəbindən sağlamlıq problemlərinə və bütün ölkələrin və bölgələrin kilidlənməsinə səbəb olur. Bu hadisənin təsiri virus ehtiva edildikdən dərhal sonra bərpa edilə bilər.

Qəbul edilən COVID-19 tədbirləri nəticəsində səyahət qadağaları: böhran ticarət, turizm və kapital axınlarına ciddi təsir göstərir. Yerli iqtisadiyyatların bundan yaxşılaşması və böhrandan əvvəlki səviyyələrə qayıtması çox vaxt tələb edə bilər.

Əvvəlcə OPEC ilə Rusiya arasındakı hasilat səviyyəsi ilə bağlı fikir ayrılığına səbəb olan neft qiymətlərinin aşağı düşməsi: bu hadisə dünyanın Nigeriyadan Monqolustan Ekvadora qədər neft ixrac edən ölkələrinə təsir göstərir.

Yerli valyutaların kəskin devalvasiyası. Aşağı iqtisadi artım.

Fondun geri qaytarılmasına birbaşa (hələ reallaşdırılmamış) təsir (məsələn, neftin qiymətinin düşməsi, kəskin valyuta hərəkəti) və fərdi qarşılıqlı risk (məsələn, yerli iqtisadi böhran səbəbindən borcları ödəyə bilməyən borc müştəriləri) ilə potensial dolayı təsiri arasında fərq qoymaq eyni dərəcədə vacibdir. Bu risklər çox qeyri-müəyyəndir və proqnozlaşdırmaq çətindir. Bununla birlikdə aydındır ki, bəzi sərmayələrə təsir ciddi ola bilər. Bu, böyük bir hissə, görülməli tədbirlərin uzunömürlülüyündən və ağırlığından və makroiqtisadi təsirindən asılıdır və yerli olaraq da əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilər.

Fond səviyyəsinə təsirləri

Triodos Investment Management tərəfindən idarə olunan hər AİF-in öz investisiya mövzusu və strategiyası var. Beləliklə, cari hadisələr və fondlara potensial təsir ilə əlaqə fərqlidir. Aşağıda, hər strategiya və əsas fond (lar) a görə qiymətləndirməyimizə dair ümumi bir məlumat tapırsınız.

Qarşı tərəfə və ölkə riskinə təsir hələ müəyyən deyil, lakin fond komandaları bunu yaxından izləyirlər. Əvvəlki böhranlarda gördük ki, aşağı bazar segmentlərinə (mikro və KOM borcalanları) təsir azdır, çünki bu şirkətlər böyük korporativlərə nisbətən daha möhkəm və çevik olmağa meyllidirlər. Riskləri azaltan digər bir amil, fondların yatırımlarının sadalanmaması və buna görə bazar əhval-ruhiyyəsi ilə birbaşa təsirlənməməsidir. Buna baxmayaraq, son hadisələrin qarışıqlığı inkişaf etməkdə olan ölkələrə müxtəlif səviyyələrdə çətinliklər gətirəcəkdir. Məsələn, neft ixracatından asılı olduqlarına və ya kapitalın daha az riskli investisiyalar axtarmağa getdikləri üçün və ya daha çox hissəsi dünya miqyasında səyahət qadağaları və əngəllərdən əziyyət çəkəcək turizmə bağlıdırlar. Əlbətdə ki, həmçinin hər bir ölkədə virus əhalinin sağlamlığına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər və hökumətin iqtisadi tədbirləri məhdudlaşdırdığı aydındır. Bu hadisələr nəticədə mikromaliyyə təşkilatlarının və KOM banklarının fəaliyyət göstərdiyi real iqtisadiyyatlara, portfellerinin keyfiyyətinə və gəlirliliyinə təsir göstərə bilər. Portfel şirkətlərinin bir çoxu hazırda kredit portfellerindəki təsirini qiymətləndirir və potensial tədbirləri müzakirə edirlər. Bu təsir ölkədən ölkəyə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilər. Fond komandaları ölkələr və portfelimizə qoyulan investisiyalarla bağlı monitorinqlərini gücləndirdilər. Yerli vəziyyəti başa düşmək üçün investisiyalarla sıx əlaqədədirlər və portfellerdə meydana çıxacaq risklər üzərində hərəkət etməyə hazırdırlar. Eyni zamanda, xüsusilə bu dövrlərdə fondların sərmayələri çətin vəziyyətlərdə olan insanlar üçün bir dəyişiklik yaratdığını xatırlamaq lazımdır.

Fondun investisiyalarının əksəriyyəti istismar olunan bərpa olunan elektrik enerjisi istehsal edən aktivlərdən ibarətdir. Bunlar nisbətən avtonom işləyir və müvafiq müqavilələrə əsasən satılan elektrik enerjisi ilə işləməyə davam edəcəkdir. Fond komandası cari inkişafların əməliyyat aktivlərinə təsirini qiymətləndirir, bu da məhdud

olacaqdır. Planlı və ya planlaşdırılmamış texniki xidmət göstərildiyi təqdirdə vaxtaşırı artan cavab müddəti, avadanlıq və ya personalın mövcudluğu ilə əlaqələndirilə bilər. İnkişaf və ya tikinti mərhələsindəki layihələr üçün, pandemiyanın icazələrin alınmasına, kadrların mövcudluğuna və material təminatına təsirini başa düşmək üçün qiymətləndiriləcəkdir. Qida və kənd təsərrüfatındakı layihələr, xüsusən tədarük zəncirinin kəsilə biləcəyi və ya qonaqpərvərlik və iaşə sektorundakı fəaliyyətlərdən asılı olanlar üçün daha çox çətinlik yarada bilər. Ümumi portfelə təsirinin məhdud olacağı gözlənilir, çünki bu segment 160-dan çox layihə arasında yayılmış portfelin kiçik bir hissəsini təmsil edir. Nəhayət, NAV gündəlik olaraq faiz dərəcələri və risk əsasları ilə müəyyən edilir. Artan risk mənzilləri qiymətləndirmələrə mənfi təsir göstərəcək, aşağı düşməyə davam edərsə faiz dərəcələri səbəbiylə müsbət təsir gözlənilir. Ancaq faiz dərəcələri aşağı düşməyə davam edərsə və ya ECB faiz dərəcələrini daha da azaltmaqla pul siyasətini yüngülləşdirsə, yeni layihələr investorlara daha az gəlir verəcəkdir.

Koronavirusun COVID-19-in iqtisadi nəticələri ölkədən ölkəyə dəyişəcəkdir. Ən çox itki virusa qarşı mübarizə üçün köklü tədbirlər görməli olan xəstəliyin yüksək səviyyədə olduğu dövlətlər, həmçinin Çində cəmlənmiş istehsaldan asılı olan ölkələr tərəfindən vurulacaqdır. Bunlara Koreya Respublikası, Yaponiya və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri daxildir. Neft və digər əmtəə ixrac edən ölkələrə də ciddi ziyan dəyəcək, onlar iqtisadi artımın yüzdən çoxunu itirə bilər. Bu gün Çin inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün uzunmüddətli borc mənbəyidir. Bu o deməkdir ki, kredit şərtlərinin sərtləşdirilməsi COVID-19 böhranından sonra iqtisadi canlanmanı yavaşlatacaqdır.

İlkin proqnoza görə, ən pis ssenarinin inkişafı ilə dünya iqtisadiyyatının koronavirus nəticəsində itkisi 2 trilyon dollar, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə 220 milyard dollar ola bilər. Bununla yanaşı, mütəxəssislər mərkəzi bankların bu böhranı öz öhdələrinə götürə bilməyəcəyindən qorxurlar - kütləvi büdcə xərcləri tələb olunacaq. UNCTAD mütəxəssisləri həmçinin qeyd edirlər ki, koronavirusun yayılması birbaşa xarici

investisiyaların qlobal axışına mənfi təsir göstərəcəkdir. Əvvəllər 2020-2021-ci illərdə FTİ-nin nəzərəcarpacaq dərəcədə artacağını proqnozlaşdırırdılar, lakin indi onların fikrincə, koronavirus səbəbindən investisiyaların axını 5-15 faiz azalda bilər. UNCTAD meyarlarına görə TOP-100-ə daxil olan və ümumilikdə investisiya meyllərinə təsir göstərən çoxmillətli müəssisələrin üçdə ikisindən çoxu koronavirusun COVID-19 xəstəliyinin artıq onların işinə təsir etdiyinə dair açıqlamalar verdilər. Bu şirkətlərin bir çoxu xəstəliklərə məruz qalan ərazilərdə xərcləri azaltmaqdadır. Bu yaxınlarda Toyota, fevral ayında Çində məhsullarının satış həcminin 70 faiz azaldığını bildirdi. Ancaq bu tendensiya artıq Çindən kənar bazarlarda - xüsusilə tələbatdan çox asılı olan sahələrdə: nəqliyyat, turizm, pərakəndə və toptansatışda özünü göstərir. Orta hesabla, Qlobal FTİ-nin əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edən 5000 ən böyük transmilli şirkət, 2020-ci ildə dividendlərinin ortalama 9 faiz azalacağına inanır. Avtomobil sənayesi və aviasiya sənayesi ən çox əziyyət çəkəcəkdir. UNCTAD qeyd edir ki, Cənubi Çindəki qida bazarında virusun yayılması təkcə sağlamlıq üçün ciddi təhlükə deyil, həm də ciddi iqtisadi problemdir.

Mərkəzi Bankdan verilən məlumata görə, COVID-19 koronavirus pandemiyasının Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyətə mənfi təsiri may-iyun aylarında davam etmişdir.

May ayından iyun ayına qədər Azərbaycanda pandemiyanın daxili iqtisadi fəaliyyətə mənfi təsiri davam etdi. Mərkəzi Bank tərəfindən real sektorun monitorinqi göstərir ki, may ayında qeyri-neft sənayesi, tikinti, ticarət və xidmət sahələrində işgüzar inamın qeyri-neft indeksi mənfi zonada qalır "deyə AMB vurğulayır.

AMB-yə görə məcmu tələbin bütün komponentlərində azalma var. "Yanvar-may aylarında pərakəndə ticarət dövriyyəsi keçən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 1,7%, əhaliyə göstərilən xidmətlər 14.9% azalıb. Hesabat dövründə qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyalar 16,7% azalıb "deyə məlumatda bildirilir.

Mərkəzi Bankdan verilən məlumata görə, Azərbaycan hakimiyyəti tərəfindən görülməli tədbirlər (sosial xərclərin tam maliyyələşdirilməsi, COVID-19 şərtləri ilə biznesə və

əhaliyə dəstək proqramı) iqtisadi fəallığın daha da aşağı düşməsinin qarşısını aldı, habelə sahibkarlıq subyektlərinin itkilərini qismən əvəz etdi.

Liderlər, Covid-19 pandemiyası ilə öz təşkilatlarına rəhbərlik etmək üçün mübarizə etdikləri zaman, satın alacaq yerdən tutmuş, tədarük zəncirlərinin necə idarə ediləcəyi qloballaşmanın gələcəyi ilə bağlı gözləntilərə bağlıdır. Pandemiya yeni qloballaşma itaətinə səbəb oldu, lakin son məlumatlar və proqnozlar liderlərin planlamağı və formalaşdırmağı tələb edir - həm qloballaşma, həm də qloballaşma təzyiqləri iş mühitinin davamlı xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır. Böhran və lazımi ictimai sağlamlığa cavab, müasir tarixdə beynəlxalq axınların ən böyük və sürətli enməsinə səbəb olur. Hazırkı proqnozlar, bu mərhələdə qaçılmaz dərəcədə sərt olsa da, mal ticarətində 13-32% azalma, birbaşa xarici sərmayənin 30-40% azalması və beynəlxalq hava yolları səfərlərinin 2020-ci ildə 44-80% azalması [i] tələb edir. Bu rəqəmlər qloballaşmanın son qazanclarının böyük bir geriləməsini göstərir, lakin bunlar beynəlxalq bazar integrasiyasının kökündən dağılacağını bildirmir. ÜTT-nin son proqnoza görə, 2020-ci ildə global mal ixracının həcmi 2000-ci illərin ortalarından sonuna qədər görünən son səviyyəyə enə bilər. Xüsusilə bu gün daha böyük və daha mürəkkəb dünya iqtisadiyyatı şəraitində bu, olduqca ağırlı bir damla olardı. Ancaq ən pessimist ticarət proqnozları belə, bir-birindən ayrılan milli bazarlara bir dünyaya geri çəkilmək mənasını vermir. İkinci Dünya Müharibəsinin sonundan bəri ticarət integrasiyasında baş verənlərin əksəriyyəti bütöv qalmalıdır.

Düşən ticarət axınının qloballaşmanı geri qaytarması ehtimalı yoxdursa, birbaşa xarici investisiyalarda (FTİ) gözlənilən daha kəskin azalma haqqında nə demək olar? Digər kapital axınları kimi, FTİ də dəyişkən olmağa meyllidir, buna görə ikitərəfli eniş ehtimal olunan qədər şok deyildir. Məsələn, dünya maliyyə böhranı zamanı xarici investisiya axını 38% azalıb. FTİ axınının azalması da mütləq korporativ qloballaşmadan geriləməyə kömək edir. Çoxmillətli firmaların xarici işgüzar fəaliyyəti FTİ meyllərini hər zaman yaxından izləmir.

Beynəlxalq səyahətlərin dağılması, əksinə, daha çox sabit bir artım meylinə qarşı çıxır və bunun zərəri danılmazdır. Turizm, avtomobil istehsalından daha çox qlobal məhsula töhfə verir və işgüzar səyahət beynəlxalq ticarət və investisiya qoyuluşlarını asanlaşdırır. 2020-ci il aprel ayının sonuna qədər hər bir ölkə beynəlxalq səyahətlərə məhdudiyyətlər qoymuş və ölkələrin 45% -i xarici qonaqlar üçün sərhədlərini qismən və ya tamamilə bağlamışdı. Aviasirkətlər daxili reyslərdə 62% ilə müqayisədə beynəlxalq reyslərdə 90% az yer tuturdu. Bu görünməmiş dağılma beynəlxalq bir səyahət bumunu izləyir. Beynəlxalq hava yolları sənişinlərinin üçdə ikisi düşsə belə, 2003-cü ildəkindən daha çox xarici ölkələrə uçanlar olacaq. Mövcud proqnozlar, pandemiya nəzarət altına alındıqdan sonra beynəlxalq axınların yenidən böyüməyə başlamasına çağırır. Beləliklə, 2020-nin bir çox qloballaşma ölçümləri üçün aşağı bir nöqtə olma ehtimalı var. Boşluq həqiqətən nə qədər dərin olacaq? Qlobal axınların yenidən artacağını nə qədər sürətli gözləmək olar? Gələcək axın nümunələri keçmişdən necə fərqli ola bilər? Bu sualların heç birinə hələ dəqiq cavab verilə bilməz, lakin liderlər qloballaşmanın traektoriyasının beş əsas diqqət mərkəzinə yönəldərək şirkətləri üçün gələcək və təsirli təsirləri barədə məlumat tapa bilərlər:

1. Qlobal artım nümunələrindən başlayın, burada əsas dərs beynəlxalq axınların makroiqtisadi dövrlərlə kəskin şəkildə dəyişməsidir. Yaxşı vaxtlarda, onlar ümumiyyətlə ÜDM-dən daha sürətli böyüyür və pis dövrlərdə insanlar və firmalar sərhədlərin arxasınca düşdükləri üçün daha sürətli azalırlar. Bu dəfə ətrafda möhkəm böyümə yalnız pandemiya aydın şəkildə nəzarət altına alındıqdan sonra bərpa edilə bilər. Ancaq unutmamaq olmaz ki, qloballaşma böyümə və sağlamlıq üçün də güclü töhfə verə bilər. DHL Qlobal Bağlantı İndeksi üzrə daha çox bal toplayan ölkələr daha sürətli iqtisadi artım əldə edirlər. Və daha çox əlaqəli ölkələrin, iqtisadi inkişaf səviyyələrini statistik olaraq nəzarət etdikdən sonra da, səhiyyə sistemlərinin güclü olması səbəbindən yoluxucu xəstəliklərin yayılmalarına daha az həssas olduğuna dair bəzi sübutlar var. Bu o deməkdir ki, qlobal biznes liderləri yalnız xəstəlik meyllərini və iqtisadi məlumatları izləməkdən kənara çıxma bilər - sağlamlığı, böyüməni və beynəlxalq əməkdaşlığa töhfə verməklə tarazlığı mənfi yerdən müsbət geribildirmə

qədər dəyişməyə kömək edə bilərlər. Artıq sənayedəki şirkətlər təcili olaraq lazım olan tibbi ləvazimatlar istehsal etmək üçün fəaliyyətə başladılar. İri korporasiyalar, məsələn, Unilever-in tədarükçülərə daha sürətli ödəməsində və işçilərə, podratçılara və müştərilərə dəstək verərək liderliyini təqib edərək, pandemiyanın iqtisadi təsirini də yumşalda bilər. Və 3M ABŞ-dan Kanada və Latin Amerikasına maska ixracında təklif olunan bir bloka müqavimət göstərdikləri zaman açıq bazarlara dəstək ola bilərlər.

2. Təchizat zənciri siyasəti yenidən gündəmə gəldi və dəyişkən yanaşmalar ticarət və FTİ axınlarını dəyişdirmək potensialına malikdir. Burada əsas qloballaşma ilə bağlı mübahisə yenidən bərpa olunmaqla ehtiyatdır. Şirkətlər və ölkələr beynəlxalq diversifikasiyada daha çox təhlükəsizlik axtaracaqlar, yoxsa daxili öz-özünə təminatını artırmağa çalışacaqlar? İqtisadi məntiq demək olar ki, həmişə əsl əsaslar üçün milli ehtiyat fondları ilə birləşdirilmiş köhnə yanaşmanı dəstəkləyir, lakin siyasət bəzən ikincini məcbur edəcəkdir. NYU Stern professoru Pankaj Ghemawat tərəfindən aparılan araşdırma, siyasi cəhətdən həssas sahələrin bir sıra xüsusiyyətlərini, məsələn, sağlamlıq və ya milli təhlükəsizlik üçün zəruri məhsullar istehsalı, fərdi alıcılardan daha çox hökumətə satılması və bir sənayenin yerli işçi qüvvəsinin ölçüsü kimi xüsusiyyətlərini vurğulayır. Artıqlıq normaya çevrilərsə və istisnaları bərpa edərsə, qlobal ticarət artımında yalnız ticari tərəfdaşların daha çox şaxələnməsi ilə birlikdə uzunmüddətli bir sürüşmə gözləyin.

3. Güclü sürtünmə və kövrəklik, Covid-19-dan əvvəl beynəlxalq iş mühitini pozmuşdu və pandemiya mürəkkəbliyin yeni qatlarını əlavə etmişdir. Bu, ideoloji rəqabət üçün başqa bir sahə kimi pandemiya nəzarəti tətbiq edərkən dövlət hakimiyyətinin geniş genişlənməsinə səbəb oldu. Bu mühitdə, şirkətlərin haradan gəldikləri və öz ölkələrinin hökumətləri ilə nə dərəcədə uyğunlaşdıqları, kapitalın harada artırılması, hansı bazarların prioritetləşdirilməsi və hansı bazanın becərilməsi üçün qərar verməsi əvvəlkindən daha vacibdir. Bir çoxları, Covid-19-un Çin, ABŞ və bəlkə də Avropaya rəqib olan bloklar ilə regional xətlər boyunca qlobal iqtisadiyyatın sarsılmasını sürətləndirəcəyini proqnozlaşdırdılar. Dünyanın ən çox bağlı bölgəsi olan Avropanın vəba xəstəliyinə vahid reaksiya vermək üçün mübarizə aparması bölgələrin yenidən canlanmasının əvvəlcədən gözlənilməyən

bir nəticəyə çevrilməməsinin bir səbəbidir. Əksər beynəlxalq axın bölgələr daxilində baş verir və son bir neçə ildə qısa məsafəli ticarət uzun məsafəli ticarətdən daha sürətli inkişaf etməyib. Daha bölgələşmiş bir dünyanın olma ehtimalına hazır olun, amma buna inanmayın.

4. Elektron ticarət, videokonferensiya və robotların tətbiqi kimi davam edən texnoloji dəyişikliklər hamısı Covid-19 tərəfindən həyata keçirildi. Pandemiyadan əvvəl bir çoxu yeni texnologiyaların qlobal axını necə azaltacağına diqqət çəkdi. evdə robotları xaricdə ucuz işçi qüvvəsi əvəz edən istehsalçılar vasitəsilə. Ancaq bir çox pandemiya səbəbli dəyişmələr, əgər proteksionist siyasətlər tərəfindən cilovlanmasa, qloballaşmanı gücləndirə bilər. Sərhədsiz elektron ticarət, xüsusilə kiçik şirkətlər üçün ixrac imkanlarını genişləndirir. Uğurlu olduğu uzaq işlərlə məcburi sınaq, daha çox ofşor xidmətə təkan verə bilər. Hətta 3D-çap bəzən az ticarətdən daha çox şeyə səbəb olur. Biznes liderləri həm daxili, həm də xarici təsirləri nəzərə alaraq strukturlaşdırılmış bir yanaşma olaraq Covid-19, texnologiya və qloballaşma haqqında məhsuldar düşünə bilərlər. Daxili olaraq, fərdi funksiyaların yeni texnologiyaların verdiyi fərsətlərdən necə istifadə etdiyini düşünün, təşkilat dəyişikliyi gücləndirilmiş işçilərə və komandalara qarşı həssaslıqla idarə edərkən. Xarici olaraq, texnoloji cərəyanların rəqiblərinə, müştərilərinə, təchizatçılarna və s. Münasibətdə bir şirkətin mövqeyini necə dəyişdirə biləcəyini düşünün. Əksər şirkətlər üçün texnoloji meyllər bir istiqamətdə və ya digər istiqamətdə vahid sürüşməyə yox, bəzi sahələrdə daha az qloballaşmaya səbəb olmalıdır.

5. Qloballaşma ilə bağlı ictimai rəy, Covid-19-a görə başqa bir mənfi dönüşə səbəb ola bilər. Daha çox beynəlxalq səyahət yoluxucu xəstəliklərin yayılmasını sürətləndirir və iqtisadi stress ticarətin proteksionizmə çağırışlarını artırır. Sağlam səhiyyə strategiyaları qloballaşma üçün davam edən maneələri tələb etməsə də, millətçi siyasətçilər qloballaşmaya qarşı müxalifətin gücləndirilməsinə cavab olaraq beynəlxalq pandemiya və uğursuzluqlara işarə edəcəkdir. Müştərilər və işçilər getdikcə qloballaşma ilə bağlı ictimai rəyi potensial idarəetmə məsələsi halına gətirərək korporativ liderlərin sosial məsələlərdə mövqe tutmalarını gözləyirlər. Qloballaşma və

anti-kapitalist hərəkatlarının qarışması qloballaşma ilə bağlı ictimai müzakirələrdə biznesin rolunu daha da çətinləşdirir. Və çoxmillətli korporasiyaların rəhbərləri milli ayrı-seçkiliklər arasında ictimai və hökumət əlaqələrinin xüsusi çətinliyi ilə üzləşirlər. Faktlara diqqət etmək, bərabərsizliyə daha həssas olmaq və həqiqi iqtisadi töhfələri vurğulamaq sağlam bir qloballaşma müzakirəsinə dəstək ola bilər.

Sonda, Covid-19 qloballaşma üçün "əyilmiş, lakin böhranı qırmayacaq" kimi görünür. Beynəlxalq axınlar azalır, lakin qloballaşma - və qloballaşmaya qarşı çıxmaq iş imkanları və problemlərini təqdim etməyə davam edəcəkdir. Qloballaşmanın gələcəyinin sürücülərinə diqqətli yanaşma şirkətlərə qloballaşmanın turbulentliyindən keçməyə və hətta qazanc əldə etməyə kömək edə bilər. Qismən bağlı milli iqtisadiyyatların dəyişkən bir dünyası çoxmillətli firmaların idarə edilməsini çətinləşdirdiyinə baxmayaraq qlobal strategiya üçün imkanları genişləndirir. İndi qlobal korporasiyaların pandemiya son qoyması və yaxşılaşdırılması üçün dünyanın ən yaxşı imkanlarından istifadə edərək öz dəyərlərini göstərməyin vaxtıdır.

3.2 Vergilərin müəssisələrin investisiya qərarlarına təsiri

Vergi - bələdiyyələrin və dövlət fəaliyyətlərini maliyyə üzrə dəstəklənməsi məqsədi ilə mülkiyyət, əməliyyat rəhbərliyi və ya təsərrüfat rəhbərliyi əsasında fiziki şəxslərə və təşkilatlara məxsus pulun özgəninkiləşdirilməsi şəklində tutulan fərdi, məcburi qaydada ödənişdir.

Bir çox ölkələrdə razılaşdırılmış ictimai və ya ümumi milli ehtiyaclar və hökumət funksiyalarını qarşılamaq üçün vergi sistemi mövcuddur.

Vergilərin tutulması tələbə təsir göstərmək üçün qiymətləri dəyişdirmək və ya idarəetmə fonduna gəlir artırmaq məqsədi daşıyır.

Dövlətlərin funksional ekvivalenti və dövlətlər tarix boyu bir çox funksiyaları yerinə yetirmək məqsədilə vergitutma vasitəsilə verilən pullardan istifadə etmişlər. Bunlara misal olaraq iqtisadi infrastruktur xərcləri (yollar, kanalizasiya, ictimai nəqliyyat, hüquq sistemləri, təhsil, ictimai təhlükəsizlik, səhiyyə sistemləri), hərbi, mədəniyyət və incəsənət, elmi tədqiqatlar, ictimai işlər, məlumatların toplanması və yayılması, paylama, ictimai sığorta və hökumətin özünün əməliyyatını qeyd etmək mümkündür. Hökumətin vergi toplama qabiliyyətinə maliyyə imkanları deyilir.

Xərclər vergi daxilolmalarını aşdıqda, hökumət borc yığır. Vergilərin bir hissəsinin keçmiş borcları ödəmək məqsədilə istifadəsi mümkündür.

Hökumətlər dövlət xidmətlərini maliyyələşdirmək və rifah üçün vergilərdən də istifadə edirlər. Bu xidmətlərə yaşlılar üçün işsizlik müavinəti, pensiya, ictimai nəqliyyat və təhsil sistemləri daxil ola bilər. Su və tullantıların, enerjinin idarə olunması sistemləri də həmçinin ümumi kommunal xidmətlərdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının təmini üçün zəruri şərt hər şeydən öncə istehsalın modernləşdirilməsi və texnoloji yeniləmədir. Modernləşmənin başqa başlıca şərti, sosial xidmətlər göstərən qeyri-kommersiya sektorunun inkişafıdır.

Vergitutmanın stimullaşdırılması tədbirləri baxımından vergilər və rüsumlar haqqında qanunvericiliyə aşağıdakı istiqamətlərdə dəyişiklik etmək lazımdır:

1. İnsan kapitalının inkişafına investisiya qoyuluşuna dəstəyin təmin edilməsi.
2. Vergi uçotunun və mühasibat uçotu ilə yaxınlaşmanın sadələşdirilməsi.
3. Müəyyən sahələrə investisiya qoymaq üçün əlverişli vergi şəraitinin yaradılması.
4. Ticarət vergisinin tətbiqinin daha da təkmilləşdirilməsi.
5. Təbii ehtiyatların çıxarılmasına vergi.
6. İcbari sığorta üçün sığorta haqları

Yuxarıda qeyd olunanlardan göründüyü kimi, tutulan vergilərin gəlir potensialının artırılmasıyla əlaqədar vergi siyasətinin (maliyyə funksiyası) təkmilləşdirilməsi sahələri investorlar üçün məhdudiyyətlərlə və maneələr əlaqələndirilir.

Məhdudiyyətlər və maneələr şəklində özünü biruzə verən vergi siyasətinin amillərinə aşağıda qeyd olunanlar daxildir: əsasən vergi sisteminin fiskal istiqaməti; vergi sisteminin stimullaşdırıcı funksiyasının inkişaf etməməsi; investisiya və sahibkarlıq sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməməsi.

Vergi tənzimlənməsi iqtisadiyyat strukturunun da unikal optimallaşdırılması, investisiyaların dövlətin sosial və iqtisadi inkişafı üçün çox daha mühüm sahələrə yönəldilməsi kimi önəmli məsələlərin həllində əhəmiyyətli rol oynayır.[17]

Azərbaycan respublikası vergi Məcəlləsinin investisiya və vergi məzmunlu 3-cü maddəsində qeyd olunmuşdur ki, vergi sistemi investisiya və sahibkarlıq fəaliyyətini təşviq etməlidir.

Respublikamızın tərəfdarı olduğu beynəlxalq müqavilələrdə vergilər barəsində vergi Məcəlləsi ilə və müvafiq olaraq qəbul olunmuş normativ hüquqi aktlarda qeyd olunmuş müddəalardan fərqlənən müddəalar müəyyən edildikdə, bu beynəlxalq müqavilələrin müddəaları tətbiqi mümkündür.

Aşikardır ki, xarici investisiyaların cəlbində ikiqat vergitutma məsələsi əhəmiyyətli yer tutmaqdadır.

Müasir dövrdə xidmətlərin, malların, kapitalın və şəxslərin müxtəlif ərazilər, regionlar və dövlətlər arasında hərəkəti, bir ölkənin vergi rezidenti olan kəslərin öz fəaliyyətlərini qismən və ya tamamilə bu dövlətin milli sərhədlərinin müxtəlif xarici dövlətlərində tətbiqi adi bir hala çevrilmişdir.

Bu vəziyyətdə sahibkarlıq fəaliyyətini ölkə xaricində həyata keçirən insanların bu fəaliyyətdən qazandığı mənfəət və ya gəlirin vergiyə cəlb olunması məsələsi xüsusilə aktuallaşır.

Hər kəs istənilən xarici ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin reallaşdırılmasına başlamadan və bu ölkəyə investisiya qoymazdan öncə həmin dövlətdəki investisiya mühitinin səmərəliliyi ilə bağlı bir çox amilləri mütləq nəzərdən keçirir və həmin amillər sırasında vergitutmanın yüksək rol oynayır.

Məhz bu səbəbdən, investorlar xarici dövlətdə investisiya qoyuluşuna başlayarkən bu ölkə ilə özlərinin faktiki rezident olduqları dövlət arasında ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmış olması haqqında beynəlxalq müqavilənin varlığına xüsusi diqqət yetirirlər.

Ölkəmizin vergi siyasəti rəqabətli və səmərəli iqtisadi siyasətin tətbiqinə zəmin yaradır. Məsələn, iqtisadiyyatın rəqabətliliyinin və cəlbediciliyinin əsas amili hesab edilən gəlirlərin repatriasiyası məqsədli məhdudiyyətin olmaması, yerli və xarici vergi ödəyicilərinin arasında diskriminasiyanın yolverilməzliyinin təmin edilməsi bu vacib şərtlərdəndir. Bu nöqtəyi nəzərdən, xarici investorların dövlətimizin vergi sisteminə uyğunlaşması olduqca sadədir.

Dövlətimizin digər ölkələrlə bağladığı, ikiqat vergitutmanın ikitərəfli aradan qaldırılması haqqında müqavilələr şəbəkəsi hazırki illər ərzində nəzərəcarpacaq dərəcədə genişlənməkdədir.

Hazırda dövlətimizin ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması təmin etmək haqqında digər ölkələrlə imzalanmış 43 beynəlxalq müqaviləsi mövcuddur. Bu müqavilələrə aid məlumatları özündə əks etdirən cədvəldə aşağıda göstərilmişdir.

3.3 Azərbaycan Respublikasının iqtisadi modeli

İnvestisiya modelləşdirmə prinsiplərinin mahiyyətinin və rolunun aydınlaşdırılması, maliyyə mənbələrinin alınma (təhsil) mənbələrindən son istehlakçılara, o cümlədən müəssisənin fəaliyyətinin alınması, paylanması və tədarük prosedurlarına inteqrasiya olunma prosesidir.

XXI ci əsrin ilk onilliyinin 2-ci yarısında sonlarından başlayan dünya maliyyə böhranı göstərdi ki, hər bir dövlətin özünəməxsus davamlı iqtisadi inkişaf modeli mütləq şəkildə olmalı, qlobal təhlükələr məzmununda strateji iqtisadi vəzifələr optimal şəkildə müəyyənləşdirilməli və onların tətbiqi üçün effektiv uyğun mexanizmlər hazırlanmalı, iqtisadi inkişafın prioritetləri dəqiqliklə əsaslandırılmalı, qeyd olunan problemlərə və məsələlərə konseptual yanaşma təmini təşkil edilməlidir. Bu da məlumdur ki, davamlı iqtisadi inkişaf problemləri bir o qədər yeni problem deyil. Keçən əsrin 70-ci illərindən etibarən davamlı inkişaf konsepsiyası termini tədricən sosial iqtisadi inkişaf proseslərində istifadə olunmağa başlanılmışdır. Davamlı inkişaf sosial və iqtisadi proseslərin tarazlı inkişafını özündə ehtiva etdir, zamanın dəyişən iqtisadi transformasiyalarına, xarici və daxili iqtisadi təhlükələrə,

qlobal təsirlərə və elementlərə qarşı çox güclü immunitet nümayiş etdirir, iqtisadi inkişafın dinamikasının artmasına şərait yaradır, milli iqtisadiyyatın sabitliyini təminini təşkil edir, imicini artırır, ölkənin rəqabətə davamlılığını gücləndirir və s. Əsas tam hüquqlu iqtisadi termin olaraq, davamlı inkişaf termini Ətraf mühitin inkişafı və qorunması üzrə Beynəlxalq komissiya Bruntlandda 1987-ci ildə təşkil olunmuş tədbirində geniş formada istifadə olunmağa başlanılmışdır. Həmin komissiya iclasında davamlı inkişafın və missiyasının və mahiyyətinin açıqlanması verilmişdir. Davamlı inkişaf elə bir inkişafdır ki, o müasir dövrün cari tələblərini ödəyir, lakin gələcək nəsillərin resurslara olan ehtiyacının ödənilməsinə təhlükə altında saxlamır. Aşağıdakı cədvəldə Davamlı iqtisadi inkişafın əsas vəzifələri, məqsədləri və meyarları verilmişdir.

Məqsədlər:	Meyarlar:	Vəzifələr:
Ətraf mühitin qorunmasının təmin edilməsi	İqtisadi inkişafın konseptual xarakter	Tam və məhsuldar məşğulluğun, layiqli əməyin, iş yerlərinin yaradılması
Yoxsulluğun və kasıbçılığın ləğvi	Milli iqtisadiyyatın inkişafının modelləşdirilməsi	Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi
İnkişaf məqsədi ilə qlobal əməkdaşlığın formalaşdırılması	Milli iqtisadiyyatın innovasiyalaşdırılması	Güclü infrastruktur şəbəkəsinin yaradılması
Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi	Yerin təkindəki və torpaq resurslarından səmərəli istifadənin modelləşdirilməsi	Təbii resurslardan maksimum səmərəli istifadə modellərinin işlənib hazırlanması
Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi	İstehlak səviyyəsinin səmərəli modelləşdirilməsi	Milli istehsalın effektiv modellərinin tətbiq edilməsi
Resurslardan səmərəli istifadənin təmin olunması	Enerji resurslarından ədalətli istifadənin təmin edilməsi	Meşə resurslarından səmərəli istifadənin təşkili

Ölkədaxili və ölkələrarası inkışafdakı qeyri- bərabərliklərin azaldılma əsi	Ölkələrarası iqtisadi birliklərin obyektiv reallıqları ədalətli qiymətləndirmə əsi	E koloji sistemin müdafiəsi və iqtisadi-təşkilati tədbirlərin görülmə əsi
İqtisadi inkışafın artımının təmin edilmə əsi	Milli iqtisadiyyatların Milli məqsədlərinin sərhədlərinin ədalətli məqsədləndirilmə əsi	Okean və dənizlərdəki resurslardan səmərəli istifadənin təmin edilmə əsi
İqlim dəyişikliklərinin iqtisadi aspektlərinə təcili və davamlı reaksiyanın verilmə əsi	Beynəlxalq iqtisadi qurumların siyasi motivlərlə davranışının yolverilməzliyi	Tükənməkdə olan enerji resurslarından maksimum qənaətlə istifadənin təşkili
Milli iqtisadiyyatın inklüziv inkışafının təmin edilmə əsi	Biznesin sosial məsuliyyətinin yüksəldilmə əsi	Milli iqtisadiyyatın strukturunun diversifikasiyalandırılma əsi
Qlobal iqtisadi əməkdaşlığın işlək məkanizmlərinin yaradılma əsi	İnsan kapitalına, insanətinə önəmin artırılması	Dünya iqtisadi proseslərinin şəffaflığının gücləndirilmə əsi, kölgə iqtisadiyyatının məhdudlaşdırılması

Milli gəlirin artımının yeni mənbələrinin yaradılması	Bazar iqtisadiyyatı şəraitində insanların yaşayış səviyyəsinin məhsulda əksim və yaxşılaşdırılması	Yüksək texnologiyalardan istifadə mübadiləsinin genişləndirilməsi
Milli iqtisadi inkişaf proqramlarının və konsepsiyalarının uzunmüddətli strateji hədəflərdən ibarət olması və s.	Müasir dövrdə yaşadığı ölkədən asılı olmayaq, qloballaşma adan hər bir insan əziyyət çəkdiyi, zərər gördüyü kimi, onun faydasından da bəhrələnməlidir və s.	Qlobal təhlükələrə qarşı adekvat iqtisadi mexanizmlərin, təxirəsalınm az və antiböhran tədbirlərinin hazırlanması, həyata keçirilməsi və s.

Cədvəl 4. Davamlı iqtisadi inkişafın əsas vəzifələri , məqsədləri və meyarları

Cədvələ əsasən qeyd etmək mümkündür ki, dünya dövlətləri davamlı iqtisadi inkişafın təminin təşkili məqsədilə burada yer almış məqsədlərə nail olmaq, qeyd olunan meyarlara adekvat iqtisadi inkişaf modeli formalaşdırmaq və vəzifələrin öhdəsindən gəlmək üçün tarixi səylər göstərməli, daha çox iş görməli, bunlarla

əlaqəli problemlərin həllinə sistemli və kompleks yanaşmanı təmin etməlidirlər. Qeyd edilə bilər ki, Akademik A.Pozdnyakov bəşəriyyətin inkişaf və davamlı problemlərini araşdırılmasını həyata keçirmişdir. Davamlı inkişafın və iqtisadi artıma nail olmaq üçün ,akademikə görə, üç başlıca bir-biri ilə əlaqəli vəzifənin öhdəsindən gəlməyə ehtiyac duyulur. Bunlara ətraf mühitin qorunması, iqtisadi artımın əldə edilməsi və sosial ədalətin bərqərar olunması aiddir. Davamlı

inkişaf milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin sürətləndirilmiş inkişafı və iqtisadi artımla bərabər, əhalinin yaşayış səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi,

cəmiyyətin inkişafının təminin təşkili, sosial-iqtisadi problemlərin həllinin səmərəli yollarının tapılması, səhiyyənin və təhsilin inkişafının daha yüksək səviyyədə saxlanması, insanların daha ədalətli cəmiyyətdə yaşamaq istəklərinin və əmək hüquqlarının reallaşdırılması, dövrün tələblərinə uyğun iqtisadi inkişaf öncəliklərinin müəyyənləşdirilməsi, insanların əsas intellektual bacarıqlarının əhatəli nümayiş etdirilməsinə uyğun şəraitin yaradılması, mexanizmlərin işlənilib hazırlanması, bioloji aləmə, atmosfərə, ətraf mühitə daha az zərər verənməkdə olan texnologiyaların hazırlanması, həmçinin tətbiqinin dairəsinin genişləndirilməsi, milli resurslardan, həmçinin bütövlükdə iqtisadi resurslardan ən effektiv şəkildə istifadəyə nail olunması, enerji resurslarından çox daha qənaətli şəkildə istifadəyə səylərin göstərilməsi, istehsal tullantılarının minimuma endirilməsi, iqlim dəyişikliklərinə səbəb olan istehsal proseslərinin təkmilləşdirilməsi və məhdudlaşdırılması, hər bir sahədə, iqtisadi və sosial sahələrdə innovasiya funksiyalarının tətbiqi əhatəsinin genişləndirilməsi, iqtisadi inkişafın əsas artım mənbələrinin diversifikasiyalaşdırılması, bütövlükdə milli iqtisadiyyatın innovasiyalaşdırılmasının yekunlaşdırılması, ölkəyə daxil olan əsas valyuta vəsaitləri mənbələrinin etibarlılığının daha da artırılması, iqtisadi-sosial proseslərin və qloballaşan dünyanın müasir çağırışlarının nəzərə alınması, milli iqtisadiyyatın ən müxtəlif sektorlarında digər əlavə dəyər yaratmaq potensialına malik xidmət və istehsal sahələrinin yaradılması, həmçinin kompleks inkişaf etdirilməsi ən vacib məsələlərdəndir. Akademik Z.Səmədzadə qeyd edir ki, biz şərtsiz və sözsüz olaraq cari qloballaşma amilinin obyektiv reallıq olduğunu qəbul etməliyik və bununla hesablaşmalıyıq. Müstəqil dövlətin effektiv fəaliyyəti məhz milli iqtisadiyyatın inkişafıyla sıx bağlıdır. Real olaraq ölkəmiz regional proqramlarda aktiv şəkildə müxtəlif əməkdaşlıq səviyyələrində iştirak edir. Bu istiqamətlərin hər birinin öz mənfi və müsbət cəhətləri vardır. Bu reallıqlardan istənilən birinin inkarı milli maraqların pozulması, ciddi neqativ fəsadlarla nəticələnə bilər. Xülasə, inkişaf strategiyasını formalaşdırılarkən mütləq şəkildə bütün bu amillər, vəziyyət, dövrümüzün yeni reallıqlarını mütləq nəzərə alınmalıdır. Davamlı iqtisadi inkişafın istənilən komponentinin və ya

elementinin inkar edilməsi, milli iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarının inkişafı ilə əlaqədar tədbirlərin qeyri-səmərəli təşkil edilməsi və həmçinin milli iqtisadiyyatın artımı ilə əlaqədar strateji tədbirlərin ləngidilməsi, sözsüz ki, mütəmadi iqtisadi inkişafa çox ciddi mənfi təsir göstərir, milli iqtisadiyyat xarici təzyiqlər-qlobal təsirlərə qarşı zəifləyir, dövlətdə sosial-iqtisadi problemlər artar və s. Akademik Q.Fetisov və S.Qlazyev iqtisadiyyata davamlı inkişafın strateji çətinliklərini tədqiq etmiş və nəticəyə gəlmişlərdir ki, iqtisadiyyatın davamlı uzunmüddətli inkişafının həlledici istiqamətlərinə strateji planlaşdırma sisteminin qurulması, makroiqtisadi səviyyənin uğurlu texnoloji inkişaf səviyyəsinə yüksəldilməsi, perspektiv iqtisadi artım istiqamətlərini təyini, iqtisadiyyatın ən yeni texnologiyalara görə əsaslı sürətdə modernizasiyası, milli iqtisadiyyatın rəqabətə davamlılığının artırılması, investisiya layihələrinin uyğun uzunmüddətli kreditləşmə mexanizmlərinin yaradılması, innovasiya fəallığına əsaslı dəstək sisteminin formalaşdırılması, ölkənin pul-kredit, vergi-büdcə, qiymət və antiinhisar siyasətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsi vacibdir. Davamlı inkişaf konsepsiyasının düzgün formalaşması dünya iqtisadiyyatında cərəyan edən köklü dəyişikliklər və transformasiyalarla bağlıdır. Şübhəsiz ki, öncəliklə global iqtisadi proseslərin təsiri nəticəsində yaranan iqtisadi çağırışlar davamlı iqtisadi inkişaf və davamlı inkişaf məsələlərinə kompleks və sistemli yanaşmanı zərurətə çevirmişdir. Bu inkişaf konsepsiyasının əsasında müasir texnologiyaların effektiv tətbiqi və inkişafı nəticəsində ətraf mühitə və bəşəriyyətə zərəri minimum iqtisadi inkişaf prioritetlərinin tədqiq edilmişdir. Davamlı inkişaf konsepsiyasının başlıca mahiyyəti və məqsədi milli və təbii resursları obyektiv şəkildə qiymətləndirmək, tükənməkdə olan resurslardan daha effektiv istifadəni təminini təşkil etmək, xalqın real ehtiyacları səviyyəsində iqtisadiyyatın artım sərhədlərini və davamlı inkişaf parametrlərini müəyyənləşdirmək, mövcud iqtisadi və təbii resursları həmçinin gələcək nəsil üçün qorumaq, qənaətcillik rejiminin fasiləsizliyini təmin etməkdən ibarətdir. Davamlı inkişaf konsepsiyası sosial-iqtisadi və elmi inkişafın sürətlənməsinin ən başlıca məntiqi nəticəsi olaraq da baxıla bilər. Qeyd edilən inkişaf konsepsiyasının ən əsas xüsusiyyətlərindən və

özəlliklərindən biri, bu proseslərdə dövlətlə bərabər müxtəlif təşkilatların və kompaniyaların səylərinin sivilizasiya, davamlı uğurlu iqtisadi artımın təmininin təşkil edilməsi, insanlıq, bəşəriyyət naminə birləşdirilməsi, həmçinin təbii resursların bütün insanlara ədalətli şəkildə bölünməsindən ibarətdir. Bildirilməsi önəmlidir ki, 2000-ci ildə BMT-nin təşəbbüsü əsasında BMT-nin Qlobal Müqavilə beynəlxalq birliyinin əsası qoyulmuş, həmin birliyə dünyanın 135 müxtəlif ölkəsindən 7000 kompaniya daxil edilmişdir. Məhz bu kompaniyaların birgə məqsədi biznesin sosial məsuliyyətini artırmaq və davamlı inkişafa kollektiv köməklik göstərməkdən ibarətdir. XX əsrin ortalarından etibarən dünya iqtisadi proseslərində iqtisadiyyatın güclü dağıdıcı səviyyəyə gəlib çıxdı. Davamlı inkişaf konsepsiyasının bir konsepsiya şəklində formalaşması bu qeyd olunan zərurətlərdən və bu proseslərdən qaynaqlanmışdır. Bir çox mütəxəssislər və tədqiqatçılar davamlı inkişafıla bağlı məsələlərə fərqli yanaşırlar. Ana fikir bundur ki, dövrümüzdə tükənməkdə olan əsasən təbii resurslardan, məsələn, qaz, neft, metallar və kömürdən istifadə etməmək qeyri-mümkündür. Alternativ enerji mənbələrini təmin etmək üçün qeyd olunan resurslardan istifadə olunması obyektiv reallıq olaraq qəbul edilməlidir.

Yaxşı nəzəriyyələr iqtisadçılara dəyişiklikləri ölçməyə, yeni tendensiyanı görməyə və gələcəyi təxmin etməyə kömək edir . Yeni bir iqtisadi nəzəriyyə necə inkişaf etdirirlər? Elmi yanaşma, riyazi bilik və tarixi iqtisadi məlumatlar birliklərlə.

Ekonometrika, nəzəriyyələri inkişaf etdirmək və ya iqtisadiyyatdakı mövcud hipotezləri sınaqdan keçirmək və tarixi məlumatlardan gələcək meylləri proqnozlaşdırmaq üçün məlumatlardan istifadə edən statistik və riyazi modellərin kəmiyyət tətbiqidir. Real aləmdəki məlumatları statistik sınaqlara təqdim edir və nəticələrini nəzəriyyə və ya nəzəriyyə ilə müqayisə edir. Mövcud bir nəzəriyyənin sınaqmasında və ya bu müşahidələrə əsaslanaraq yeni bir fərziyyə hazırlamaq üçün mövcud məlumatların istifadəsində maraqlı olmağınızdan asılı olaraq ekonometrika iki əsas kateqoriyaya bölünə bilər: nəzəri və tətbiqi. Ekonometrika, nəzəriyyələri inkişaf etdirmək və ya iqtisadiyyatda mövcud hipotezləri sınaqmaq üçün məlumatlardan istifadə edən statistik və riyazi modellərin kəmiyyət tətbiqidir. Ekonometrika,

reqressiya modelləri və null hipotez testi kimi üsullara əsaslanır. Ekonometrika gələcək iqtisadi və ya maliyyə meyllərini proqnozlaşdırmağa çalışmaq üçün də istifadə edilə bilər. İqtisadiyyat, iqtisadi nəzəriyyəni sınamaq və ya inkişaf etdirmək üçün statistik metodlardan istifadə edərək məlumatları təhlil edir. Bu üsullar, tezlik paylamaları, ehtimal və ehtimal paylamaları, statistik istinad, korrelyasiya analizi, sadə və çoxsaylı reqressiya təhlili, eyni vaxtda tənliklər modelləri və zaman seriyası metodları kimi vasitələrdən istifadə etməklə iqtisadi nəzəriyyələri kəmiyyət və analiz etmək üçün statistik nəticələrə əsaslanır. Ekonometrikanın tətbiqi nümunəsi müşahidə olunan məlumatlardan istifadə edərək gəlir effektini öyrənməkdir. İqtisadçı bir adam gəlirlərini artırdıqca xərcləri də artacağını fərz edə bilər. Əgər məlumatlar belə bir assosiasiyanın olduğunu göstərsə, gəlir və istehlak arasındakı əlaqənin gücünü və bu əlaqənin statistik cəhətdən əhəmiyyətli olub olmadığını başa düşmək üçün bir reqressiya təhlili aparıla bilər, yəni ehtimal olunmur. tək şans səbəbiylə.

Ekonometrika, bəzən qurulmuş iqtisadi nəzəriyyə ilə əlaqələndirmədən və ya səbəb mexanizmlərini axtarmadan xam məlumatların şərhinə çox etibar etdiyinə görə tənqid olunur. Məlumatlarda ortaya çıxarılan tapıntıların, əsas olan proseslərin öz nəzəriyyəsini inkişaf etdirməyiniz lazım olsa da, bir nəzəriyyə ilə adekvat izah edilə bilməsi çox vacibdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Beləliklə, investisiyaların modelləşdirilməsi hər bir dövlət, dövlət və ya özəl müəssisənin öz iqtisadi mənafeyini effektiv təmin etməsində mühim rol oynayır.

Belə ki, investisiya modelinin düzgün qurulması və tətbiqi planlı və daimi inkişafa zəmin yaradan iqtisadi artımın təmin olunmasında əsas amildir. Məhz buna nümunə olaraq, düzgün qurulmamış iqtisadi modelin səbəb ola biləcəyi aşağıdakı çatışmazlığı qeyd edə bilərik. Xarici investisiyaların, ən maksimal gəlir təminini mümkün edən sahələrə yönləndirilməsi həmin ölkə iqtisadiyyatının birtərəfli inkişafına zəmin yaradır. Qeyd olunan fəaliyyətin nəticəsində əldə olunan gəlirin ölkədən çıxarılması, həmçinin nəticədə, bazardan yerli istehsalçıların kənarlaşması təhlükəsi yaradır və mövcud ola biləcək investisiya resurslarını azaldır. Burdan da aydın olur ki, xarici investisiyaların mənfi və müsbət nəticələrini nəzərə almaq, həmçinin fəsadlarını minimuma endirmək, səmərəsinin maksimuma qaldırmaq, daxili və xarici investisiyaların nəzərdə tutulan optimal nisbətini modelləşdirmənin istifadəsi ilə müəyyən etmək zəruridir. İstehsal prosesində təsərrüfat subyektlərinin mövcud investisiya ehtiyatlarından istifadə mexanizmi sabitləşdirmək və investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün yollar axtarmağı tələb edir. Bu problemin həlli analitik metodların (modellərin) hazırlanması və tətbiqi, müəssisənin (şirkətin) investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması, maliyyə axınının operativ tənzimlənməsi və bununla da davamlı problemlərin həllində rolunu, yerini və əhəmiyyətini müəyyənləşdirməyə ehtiyac duyur.

Hazırda yaşamaqda olduğumun 2020-ci ildə dünyanı bürümüş Covid-19 pandemiyası digər bütün sektorlar kimi, iqtisadiyyata yönəldilən investisiyalara da öz mənfi təsirini göstərməkdədir. Gəlirlərinin yüksək faizini neft, ticarət və turizm sektoruna qoyulan investisiyaların təşkil etdiyi ölkələrdə mövcud pandemiya şəraiti ölkə iqtisadiyyatına ağır və bərpası uzun zaman tələb edən zərbələr endirir. Məhz bu kimi hallarda ölkənin hazırkı iqtisadi vəziyyətdən minimum zərərlə çıxmasında forsmajor hallar üçün nəzərdə tutulmuş iqtisadi modellərin yüksək əhəmiyyəti

vardır. Sadəcə Amerikada 4 milyon otel sektoru əməkdaşı öz işini itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdır. Bir epidemiyanın iqtisadi riski sağlamlıq riskindən fərqlidir. COVID-19 vəziyyətində maliyyə və institusional gücü iqtisadiyyatın zərbələrə davamlılığının əsas müəyyənedicisidir. Bu sütun dünyada koronavirus pandemiyası ilə əlaqəli iqtisadi riskləri qiymətləndirir. Sübutlar göstərir ki, iqtisadi risklər Afrika, İran, Cənubi və Cənub-Şərqi Asiyada xüsusilə yüksəkdir. Səhiyyə sistemləri böhranı əvvəlki pandemiya ilə müqayisədə daha yaxşı təchiz etsə də, ticarət və əmək axınlarının qloballaşması, böyük ehtimalla qlobal iqtisadiyyat üçün riskləri artıracaqdır. Keçən əsrdə ictimai səhiyyə sistemləri yaxşılaşdığından, bu pandemiyanın sağlamlığa təsiri 1918-19-cu illərin qripi pandemiyasının miqyasında olmasa da, fəlakətli miqyasda ola bilər. Ancaq 1918-1919-cu illərdən daha aydın görünən amil, mövcud pandemiyanın iqtisadi nəticələridir. Bu iqtisadi nəticələrə məruz qalma, həssaslıq və müqavimət, ötən əsrdə ictimai səhiyyə sistemlərinin inkişaf etdiyi dövrdə yaxşılaşmadı. Əksinə, ticarətin qloballaşması, artan turizm və işçi axınları və son zamanlarda sosial medianın gəlişməsi davranış reaksiyalarının güclənməsinə və dünya iqtisadiyyatı üçün əlavə zəifliklərin yaranmasına səbəb ola bilər və bununla da iqtisadi itkiləri daha da artırır. Davam edən COVID-19 pandemiyası arasında, fors-major hallarının faydası və funksiyası haqqında çox müzakirə aparılmaqdadır. Forse-major vəziyyətləri beynəlxalq kommersiya müqavilələrində xüsusilə üstünlük təşkil edir. Fövqəladə vəziyyət anlayışı əksər hüquq sistemləri tərəfindən bilinse də, milli qanunlarda hazırlanmış prinsiplər əsaslı fərqlər yarada bilər.

Tədqiqat işinin əsas nəticələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Müəssisənin investisiya fəaliyyəti müasir iqtisadi şəraitdə həm potensial (mümkün) investor axtarışı ilə, həm də öz maliyyə mənbələrindən ən səmərəli istifadə ilə bağlıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının yeni (bazar) iqtisadi şəraitdə fəaliyyətə keçməsi bütün sistemin uyğunlaşmasını tələb edir ki, bu da ümumilikdə dövlət orqanlarının paylama fəaliyyətini və xüsusən ölkə iqtisadiyyatını əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Bazara keçid şəraitində, istehsal sektorunda koordinasiya və praktiki fəaliyyət şəraitində modelləşdirmə metodlarının tətbiqinin aktuallığı aşağıdakı səbəblərlə

müəyyən edilir: təbiətdəki iqtisadi - bazar idarəetmə mexanizminin formalaşması istiqamətində ölkə iqtisadiyyatının köklü şəkildə dəyişməsi və bunun nəticəsində sənaye müəssisələrinin xarici iqtisadi mühitində dəyişiklik marketinq, idarəetmə və modelləşdirməyə xüsusi yanaşmanın artmasına səbəb olur. Bu səbəbdən investisiyaların bu nöqtəyi nəzərdən araşdırılmasına xüsusi diqqət ayrılmışdır.

2.Araşdırma zamanı Neft və Qeyri-Neft sektorlarına qoyulan investisiyaların müqayisəli təhlili öz əksini tapmışdır.

3.İnvestisiya qoyuluşunda ən uğurlu və əhəmiyyətli istiqamət hesab olunan təhsilə yönəldilən investisiyalar təhlil olunmuşdur.

4.İnvestiya modelləşdirilməsi ölkə qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun təmin edilməsi uğurlu investisiya qoyuluşunu təmin edən başlıca amildir.Belə ki,xüsusilə xarici investisiya qoyuluşu zamanı yüksək əhəmiyyət kəsb edən ikiqat vergitutma müqaviləsinin bağlandığı ölkələr haqqında məlumatlar təhlil olunaraq araşdırmada öz əksini tapmışdır.

5.Pandemiya kimi hazırda da mövcud olan forsmajor halların ölkələrinin iqtisadiyyatına mənfi təsiri haqqında araşdırma aparılmış, Azərbaycanda bu halla bağlı 2020-ci ilin yanvar mart aylarında iqtisadi və inzibati rayonlar üzrə ayrılan investisiyalar təhlil olunmuşdur.

İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Hüseynov T. İnvestisiyaların stimullaşdırılması və vergi siyasəti: müzakirə təriqi ilə Azərbaycanın Vergi xəbərləri, 2009
2. Vergi və İnvestisiya - Ələkbər Məmmədov İlqar Seyfullayev 2014

Rus dilində

3. Аббасов.Ч. Экономика Азербайджана на путях глобализации. Баку, 2006,
4. Волков А.С. Инвестиционн ве проект в: от моделирования до реализации Москва 2005
5. Инвестиционная стратегия , Москва 2004
6. Колт внок Б.А. Инвестиционн ве проект в Москва 2003
7. Ложникова А.В. Инвестиционн ве механизм в в реальной экономике Москва 2000
8. Максимова В.Ф. Инвестирование. Московский международн вй инс эконометрики, информатики, финансов и права. М.: 2004
9. Марголин А.М. Инвестиции Москва 2005
- 10.Шарп У. Инвестиции Москва 2007
- 11.Зимин А.И. Инвестиции – вопрос в и ответ в. М. Юриспруденция. 2005

İngilis dilində

- 12.J.Hirshleifer. Investment Decision under Uncertainty: Choice-Theoretic Approaches. Quarterly Journal of Economics
- 13.John Bates Clark. The Distribution of Wealth: Interest and Profits, A Theory of Wages. New York: Macmillan, 1908,

İnternet resursları

- 14.http://unec.edu.az/application/uploads/2015/07/Investisiya-f_aliiy_tini-huquqi-t_nziml_nm_si.pdf .İnvestisiyanın mahiyyəti və onun hüquqi təsbiti
- 15.<https://kayzen.az/blog/investisiya/865/investisiyalar%C4%B1n-sinifl%C9%99ndirilm%C9%99si-investment-classification.html>
- 16.<https://banker.az/bazar-iqtisadiyyatinin-modell%C9%99ri/>
- 17.<https://com-roseltorg.ru/az/raznoe/chto-yavlyaetsya-osnovnym-istochnikom-investicii-vnutrennie-i/>
- 18.<http://privatization.az/index.php/az/sas-s-hif/qanunvericilik/xarici-investisiyalar-n-qorunmas-haqq-nda>
- 19.https://az.wikipedia.org/wiki/Birba%C5%9Fa_xarici_investisiyalar
- 20.https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycanda_neft_s%C9%99nayesi
- 21.[http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2019/oktyabr/677904\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2019/oktyabr/677904(meqale).pdf)
- 22.http://www.iqtisadiislahat.org/news/ixrac_icmali_nin_2020_ci_ilin_yanvar_bu_raxilisi_teqdim_olunub-886
- 23.[Mübadilə saytıdan məlumat Author24:
https://spravochnick.ru/investicii/torgovye_investicii/#osobennosti-torgovyh-investiciy.](https://spravochnick.ru/investicii/torgovye_investicii/#osobennosti-torgovyh-investiciy)

24. <https://antifenu.wordpress.com/2012/12/01/insan-kapitalina-investiya-qoyulusunun-s%C9%99m%C9%99r%C9%99lilik-gost%C9%99ricil%C9%99ri/>
25. <http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2018/iyun/180894.htm>
26. <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/25825/makaleler/5/arastirmax-investisiyalarin-tnzimlnmsinin-vergi-aspektrlri.pdf>
27. <http://lib.bbu.edu.az/files/book/1107.pdf>
28. <http://www.e-qanun.az/> (<http://www.e-qanun.az/framework/9367>)

РЕЗЮМЕ

Актуальность тем в инвестиций и сбережений в рыночной экономике определяется растущей важностью инвестиций и сбережений в контексте выхода государства из кризиса. Во время кризиса уровень депозитов снижается из-за снижения доходов населения, что, в свою очередь, приводит к нестабильности ситуации, сохранению вкладов в кассе и снятию вкладов с банковских счетов. В результате уровень инвестиций, необходимый для восстановления экономики, падает. Отсутствие таких случаев тесно связано с выбором правильной экономической модели.

По этой причине разработка и реализация плана действий в чрезвычайных ситуациях, а также правильное моделирование являются наиболее важным фактором экономического восстановления и развития стран.

SUMMARY

The relevance of the topic of investment and savings in a market economy is determined by the growing importance of investment and savings in the context of the state's recovery from the crisis. During the crisis, the level of deposits decreases due to the decline in incomes of the population, which in turn leads to the instability of the situation, keeping deposits in cash and withdrawing deposits from bank accounts. As a result, the level of investment needed to restore the economy is falling. The absence of such cases is closely linked to the choice of the right economic model.

For this reason, the development and implementation of a contingency plan, as well as proper modeling, is the most important factor in the economic recovery and development of countries.